

Д. В. Журавльов

100 ключових подій української історії

Текст предоставлен правообладателем

http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=9306994

100 ключових подій української історії / Д. В. Журавльов: Клуб Сімейного Дозвілля; Харків; 2014

ISBN 978-966-14-5667-8

Анотація

Неупереджений погляд на героїчне минуле українського народу!

Найвизначніші події нашої історії – від заснування Києва до прийняття Конституції! У цій книжці детально описано події, які вплинули на розвиток та становлення України. Саме вони зробили Українську Державу такою, якою ми знаємо її сьогодні. Автор достовірно розповідає про найцікавіші факти нашої історії.

Содержание

Давня Русь	8
Заснування Києва	8
Похід русів на Константинополь 860 року	10
Утворення Київської Русі	12
Розгром Святославом Хазарського каганату 965 року	14
Хрещення Русі	16
Битва під Лиственем	19
Побудова собору Святої Софії в Києві	21
Битва на річці Сальниця	23
Написання «Повісті минулих літ»	25
Написання «Слова о полку Ігоревім»	27
Заснування Галицько-Волинської держави	29
Битва на Калці	31
Облога і взяття Києва монголами	34
Битва під Ярославом	36
Литовсько-польська доба та козацькі війни	39
Битва на Синіх Водах	39
Кревська унія	41
Битва на Ворсклі	43
Грюнвальдська битва (битва під Танненбергом)	46
Битва під Вількомиром	49
Битва під Ольшаницею	51
Заснування Хортицького замку Д. Вишневецьким	53
Люблінська унія	56
Повстання К. Косинського і битва під П'яткою	59
Облога табору на Солониці	62
Брестська церковна унія	65
Морські походи під проводом П. Сагайдачного	68
Московський похід 1618 року	71
Хотинська війна	74
Кінець ознакомительного фрагмента.	76

Д. В. Журавльов

100 ключових подій української історії

Д. В. Журавльов, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Дизайнер обкладинки *Марія Пащевська*

В оформленні обкладинки використано картини: «Запорожцы», Ілля Рєпін; «Переяславська рада. 1654», Олексій Ківшенко; «Повернення переможців. Козак із прапором», Юзеф Брандт; «Гетьман Іван Брюховецький і його герб», автор невідомий; фотографію Михайла Грушевського, автор невідомий

У книзі подано інформацію про ключові події IX–XX ст., що вплинули на життя України та українців у багатьох аспектах: політичному, соціальному, культурному. Детально розглянуто як передумови й причини кожної події, так і її перебіг та наслідки для сучасного нашої країни.

© Журавльов Д. В., текст, 2013

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2013, 2014

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2013

* * *

100 КЛЮЧОВИХ ПОДІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

ХАРКІВ **КЛУБ**
2014 **СІМЕЙНОГО**
ДОЗВІЛЛЯ

КЛУБ
СІМЕЙНОГО
ДОСУГА

Давня Русь

Заснування Києва

Дата і місце

V–IX ст. (будь-яка точна дата умовна, Андріївська, вона ж Старокиївська, гора, можливо, також територія Замкової гори (Киселівки, Хоревиці) і Щекавиці (Олегової гори)).

Дійові особи

За «Повістю минулих літ» – Кий, виборний князь (військовий ватажок) антів або полян, мав братів Щека та Хорива, сестру Либідь. За однією з версій, Кий – засновник княжої династії полян, останніми представниками якої інколи вважають Аскольда та/або Діра. Вітчизняні історики намагалися знайти історичну основу і в сюжеті про похід Кия на Дунай (найчастіше його пов'язують із антськими походами на Візантію в VI ст.). На роль імператора, що прийняв Кия (можливо, як федерата імперії), нерідко висували Юстиніана I (правив у 527–565 рр.) або Іраклія (610–641 рр.), рідше – цариці Ірини (797–802 рр.) та Михайла III (842–867 рр.). Археологічні знахідки (монети, медальйони) свідчать про довгу історію контактів населення середнього Подніпров'я з Візантією. У VI ст. службі Юстиніана були згадані істориком Прокопієм Кесарійським антські вожді Хильбудій (530-ті рр.) та Доброгаст (з 550-х рр.). Доволі популярним в українській історичній літературі є ототожнення Хильбудія з Києм (тоді «Кий» розглядається як прізвисько за аналогією з франкським діячем Карлом Мартелом – «Молотом»). Менш відомий «претендент» на роль Кия жив за часів імператора Іраклія – вождь дунайських слов'ян VII ст. Кувер, що був розбитий аварами і спробував закріпитися на Балканах, захопивши деякі візантійські володіння (загинув під час облоги Фессалонік, згаданий у «Чудесах св. Дмитрія Солунського»). Прихильниками менш правдоподібних версій про більш пізнє правління Кия та заснування Києва відповідно є М. Тихомиров (кінець VIII ст., засновники – слов'яни, носії волинцевської культури) та Г. Вернадський (830-ті рр., мадари на службі Хазарського каганату), О. Пріцак (засновники – власне хазари).

Передумови події

Наприкінці V ст. територія правого берега Дніпра була прикордонною зоною трьох археологічних культур – Празької, Пеньковської та Колочинської, носіями котрих були давні слов'янські племена. Важливими чинниками для заснування тут міста стали особливості рельєфу (природні підвищення, зручні для побудови укріплень, природна межа лісу та лісо-степу), велика річка – джерело води, риби, торговельний шлях, об'єкт поклоніння для слов'ян-язичників. Питання про те, коли і чому саме одне зі слов'янських поселень гніздового типу перетворилось на справжнє місто (укріплений центр ремесла й торгівлі), дотепер дискусійне. Ймовірним важливим чинником є зовнішній вплив – напади кочівників, розвиток зовнішньої торгівлі тощо. Важливим чинником для історії Києва стало проникнення в Подніпров'я варягів і розвиток Дніпровського торговельного шляху «з варяг у греки».

Хід події

Перші слов'янські поселення на місці Києва датують другою половиною V ст., справжнім містом – племінним центром антів (згодом полян); столицею їхнього «княжіння» Київ стає пізніше – в VI, VII, можливо, навіть у VIII ст., а центром «Руської землі» і «матір'ю міст руських» – після 882 р., коли до Києва прийшов скандинавський конунг Хельгі (князь Олег) і знищив попередню династію, представлену, ймовірно, князем Аскольдом. Після цієї дати Київ можна вважати столицею Давньої (Київської) Русі.

Наслідки події

Заснування княжого адміністративного центру, осередку ремесла, торгівлі, культури, мало колосальне значення для подальшої української і загалом слов'янської історії. Києву судилося стати не просто столицею могутньої імперії Рюриковичів, але й сакральним центром спочатку язичницької, а згодом християнської Русі, «другим Єрусалимом» для східних слов'ян епохи Середньовіччя та Нового часу, адміністративним центром князівства, литовсько-польського воєводства, козацького полку, російської губернії та радянської області, столицею Української Народної Республіки, Української Держави та Української Радянської Соціалістичної Республіки, а згодом – найбільшим містом незалежної України і сьомим за кількістю населення містом Європи (станом на 2012 р.).

Історична пам'ять

Попри довгу легендарну й літописну традицію, пов'язану з київськими топонімами, пам'ять про заснування одного з найдавніших європейських міст на державному рівні була вшанована пізно, 1982 р., встановленням на набережній Дніпра неподалік мосту Патона відомого всім киянам і гостям міста монумента з Києм, Щеком, Хоривом та Либіддю в човні (реконструйований 2010 р.). 2002 р., уже за доби незалежності, на майдані Незалежності було відкрито ще один пам'ятник згаданим легендарним героям, факт заснування міста відзначено випуском ювілейних монет. Подія широко відображена в творах живопису (зокрема, серії картин А. Орльонова), літературі, підручниках.

Похід русів на Константинополь 860 року

Дата і місце

Червень – липень 860 р., протока Босфор, околиці Константинополя, узбережжя Мармурового моря і Принцові острови (нині Туреччина).

Дійові особи

Аскольд (?–?) і Дір (?–?), за версією «Повісті минулих літ», – варяги-дружинники Рюрика, брати, співправителі; за версією Никонівського літопису – представники місцевої полянської династії, можливо, нащадки Кия. Варіанти, висунуті дослідниками в різні часи: Дір як воєвода Аскольда, Дір як титул Аскольда (або навпаки), Дір як спадкоємець Аскольда (або навпаки), зрештою, випадково поєднані літописом імена князів-представників різних династій IX ст. Загалом постать Діра виглядає «розмитою» навіть на тлі тих небагатьох фактів, які ми маємо щодо Аскольда.

Гарнізоном Константинополя командував епарх (градоначальник із широкими повноваженнями) Ориха (?–?), організаторські функції виконував також патріарх Фотій (820–896, Константинопольський патріарх у 857–867 та 877–886 рр.), визнаний згодом святим і одним із отців церкви). Імператор Михаїл III П'яниця (840–867, останній правитель з Аморійської династії, син імператриці Феодори, визнаної святою за відновлення іконошанування) був у поході проти арабів і, швидше за все, повернутися до столиці не встиг.

Передумови події

Відносини полянсько-варязького князівства Аскольда та Візантії на ранньому етапі були непростими насамперед через привабливість земель імперії для нападів з метою взяття здобичі та підвищення престижу руських військових вождів. Можливо, цей перший в історії русько-візантійських воєн похід військ Русі на Константинополь був прямо пов'язаний зі складним військово-політичним становищем імперії в середині IX ст., коли Візантія вела важку війну з халіфатом Аббасидів, і частина гарнізону та флот залишили Константинополь. У будь-якому разі для імперських збройних сил і дипломатії напад русів був абсолютною несподіванкою. Версію про кривду, завдану русам раніше у Константинополі, і похід через помсту історики сьогодні відкидають. Сили русів набагато переважали чисельність гарнізону Константинополя.

Хід події

Напад русів стався ввечері 18 червня 860 р., причому, судячи зі слів Фотія, існувала реальна загроза взяття ними принаймні частини міста. Проте гарнізону вдалося утримати стіни (Фотій приписує цей факт заступництву Богородиці, одяг котрої було пронесено хресним ходом уздовж стін), а руси, відмовившись від облоги, почали спустошувати передмістя та навколишні села й монастирі. На Принцових островах вони ледь не захопили колишнього патріарха Ігнатія. Руси відпливли додому не раніше кінця липня, причому якщо сучасники тих подій говорили про повний успіх русів і безславний для ромеїв кінець протистояння, то пізніші грецькі джерела (використані також автором «Повісті минулих літ») розповідають

про прихід імператора Михаїла III до міста і спільну молитву його і Фотія. За цією сумнівною версією, після занурення у води Золотого Рогу священного одягу (мафорія) Богородиці раптовий шторм розкидав руський флот. Швидше за все, пізніші автори змішали реалії різних подій, зокрема більш ранніх облог Константинополя.

Наслідки події

Втрати русів та візантійського війська були незначними, але чимало мешканців грецьких міст та сіл загинуло й потрапило в полон. Основні наслідки для Русі – зростання популярності ідеї морських походів на Візантію, але водночас пожвавлення контактів візантійської світської і церковної дипломатії з Руссю, результатом чого стало так зване «Аскольдове хрещення» частини еліти Русі в другій половині 860-х рр.

Історична пам'ять

Аскольд у сприйнятті середньовічних руських літописців – периферійна щодо основної династії постать («узурпатор київського столу»), успіхи якої, однак, було використано для втілення ідеї прославлення Русі. У XVIII–XIX ст., на хвилі інтересу до давньоруської історії, образи Аскольда і Діра були відтворені кількома російськими поетами та художниками, а в Києві на ймовірній могилі князя збудовано відому ротонду. Ім'ям Аскольда у XIX – на початку XX ст. називалися два кораблі ВМФ Російської імперії – фрегат та крейсер (Дір такої честі не удостоївся). Крім того, на думку деяких учених, саме успішний «похід Аскольда» став основою для формування пізнішого епічного образу «Олега, що прибиває щит до воріт Царгорода» (на цей сюжет існує ціла низка відомих картин та поетичних творів XIX ст.). Можливо також, що автор «Повісті минулих літ» міг «роздвоїти» усне оповідання про перший успішний для Русі похід невідомого руського ватажка, приписавши їх відомим йому князям – Аскольду (разом із неясною постаттю Діра) та Олегу.

Утворення Київської Русі

Дата і місце

Умовно – 882 р., Київ.

Дійові особи

Аскольд і Дір. Варязьким військом, що зайняло Київ, командував Олег Віщий – одна з найзагадковіших постатей в історії Русі. Залишаються незрозумілими його родинні зв'язки з Рюриком (близький родич чи старший дружинник) та Ігорем (вихователь, співправитель або суперник Ігоря). Деякі вчені (наприклад, М. Грушевський) обстоювали таку версію: у Новгороді та Києві могли правити у різний час як мінімум двоє правителів на ім'я Олег. Більшість істориків погоджуються зі скандинавським походженням Олега (ім'я тлумачать як «святий», «той, що спілкується з богами», «віщий»). У Старшій Едді та сагах є чимало героїв на ім'я Хельгі, котрі гіпотетично жили в VI–IX ст. Антиноманісти намагаються пов'язати ім'я зі слов'янськими, тюркськими, іранськими мовними формами. Всі дати князювання Олега, крім угоди 912 р. з Візантією, історики вважають умовними. За «Повістю минулих літ», Олег став новгородським князем 879 р., після смерті Рюрика.

Передумови події

У результаті походів вікінгів «Східним шляхом» (річковою мережею Східної Європи) та державотвірних процесів у слов'янських племен склалися передумови для виникнення об'єднаної держави. За літописом, 862 р. відбулося «призвання варягів» до Новгорода, результатом чого став прихід Рюрика і його братів та опанування варязькими дружинами північної ділянки великого торговельного шляху «з варяг у греки». Наступним кроком стало підкорення Рюриком сусідніх слов'янських та фіно-угорських союзів племен, але посправжньому прибутковими могли стати походи на Візантію і міста Арабського халіфату та контроль над усім Дніпровським торговельним шляхом. Цим зайнявся Олег, спадкоємець померлого близько 879 р. Рюрика.

Хід події

За «Повістю минулих літ», Аскольд і Дір, якого нині історики все ж найчастіше вважають попередником Аскольда, були вбиті Олегом, котрий разом із дружинниками переодягнувся торгівцем, виманивши князя з Києва. У результаті Олегове військо нібито зайняло Київ без бою. Прихильники версії «Аскольдового хрещення» не виключають, що перемогу Олега забезпечила підтримка київських язичників, невдоволених християнізацією Аскольда. Гіпотетичне місце поховання – Аскольдова могила (або Угорське урочище) в Києві.

Наслідки події

Об'єднання новгородського і київського державних осередків (із домінуванням останнього) призвело до формування головного ядра держави Київська Русь, існування якої в

свою чергу вирішально вплинуло на політичне, економічне, культурне життя східнослов'янських племен та їхніх сусідів протягом наступних століть. На думку деяких учених (наприклад, М. Брайчевського), прихід до влади в Києві варягів призвів до репресій проти християн і зміцнення позицій язичництва, нібито підірваних за часів Аскольда.

Історична пам'ять

Руський князь Олег попри своє язичництво був важливою постаттю для християн-літописців. Популярним він був і серед своїх нащадків-князів: кількість носіїв цього імені серед руських володарів значна. Можливий опосередкований вплив Хельгі/Олега на формування образу Вольги/Волха в билинах (хоча про пряме ототожнення сьогодні не йдеться). Зростання інтересу до постаті Олега та інших ранніх князів Русі помітне в XVIII–XIX ст., коли князь став героєм багатьох картин, гравюр, п'єс та поезій, зокрема творів В. Васнецова, О. Пушкіна та К. Рилєєва. На початку XX ст. ім'ям князя називався російський крейсер. І нині жодна спроба доведення історичної тягlosti Росії імперської і Давньої Русі не обходиться без «жонгливання» знаменитою літописною фразою про Київ як «матір міст руських» (звісно, у цій трактовці «російських»). Для мешканців сучасної країни завдяки історичним працям, підручникам, публіцистиці подія найчастіше виступає точкою відліку саме української державності.

Розгром Святославом Хазарського каганату 965 року

Дата і місце

Дата і місце події спірні. Найпоширеніші версії – 963, 964, 965, навіть 966–968 рр., територія Верхнього, Середнього та Нижнього Поволжя, Північного Кавказу, Подоння (район місто Саркел, нині на дні Цимлянського водосховища).

Дійові особи

Русами керував найяскравіший полководець Давньої Русі – князь Святослав Ігорович (жив у 940–972; перший князь Русі зі слов'янським іменем, правив самостійно десь із 960 р., провів серію блискучих походів проти сусідів Русі – хазар, волзьких болгар, дунайських болгар, Візантії, печенігів та слов'янських союзів племен, загинув у битві з печенігами в березні 972 р.). Важче визначити ім'я його супротивника. Можливо, це був цар (мелек, бек) Йосиф бен-Аарон (правив у 930–960-х рр.), хоча болгарські джерела стверджують, що беком у цей час уже був Угез-бек. Хто був «священним правителем» Хазарії (каганом) під час нападу русів – невідомо.

Передумови події

У середині X ст. Хазарський каганат, що контролював не тільки значну частину Волзького торговельного шляху і Північного Кавказу, а й значні території сучасної Слобожанщини (ареал Салтово-Маяцької культури), перебував у стані кризи. Її головними причинами були соціальні антагонізми між іудейською верхівкою та язичницькими й мусульманськими підданими, а також посилення експансії русів на схід і південь, до берегів Каспію, з метою торгівлі та пограбування багатих міст (про це йдеться в листі Йосифа). Натомість Русь, об'єднана Рюриковичами, набирала сили, її правителі не могли не спробувати поставити під контроль ще один (після дніпровського) вигідний торговельний шлях.

Хід події

Спроб відтворення ходу конфлікту існує чимало. За різними версіями, Святослав здійснив один (два) кінних (водних, комбінованих) походи Волгою, Доном, завітавши й на Північний Кавказ та в Крим і на Тамань, де взяв під свій контроль Таматарху (Тьмутаракань). Хронологія і порядок походів тут найрізноманітніша (версії М. Артамонова, С. Плетньової, А. Новосельцева). Скупі відомості руських та арабських джерел дозволяють стверджувати: руси взяли й зруйнували хазарську столицю Итиль на Волзі, давню столицю Семендер (у Дагестані), а також Саркел на Дону, розгромивши хазар на чолі з каганом (беком?) у вирішальній польовій битві. Паралельно з розгромом ядра каганату князь підкорив своїй владі в'ятичів, що раніше були данниками каганату, а також розбив інших підданих кагана – північнокавказькі племена ясів (сучасні алани, осетини) і касогів (сучасні адиги, черкеси). Ймовірно, похід (походи?) закінчився не пізніше 968 р., з початком Балканського походу Святослава.

Наслідки події

Більшість військової еліти Хазарії загинула чи потрапила в полон. Спектр оцінок політичних наслідків дуже широкий – від вкрай позитивних для Русі (відкриття торговельних шляхів і навіть порятунк населення Русі від іудаїзації) до негативних (знищення «хазарського бар'єру» на шляху кочових орд у причорноморські степи). Обидві крайні позиції дуже сумнівні. Цікаво, що попри військовий розгром Хазарія в урізаному та ослабленому варіанті проіснувала ще як мінімум двадцять років. Русь здобула Саркел (Білу Вежу) та Тьмутаракань.

Історична пам'ять

Деякі відголоски воєн з Хазарією є в билинах (згадки про Михайла Козарина, Жидовина). У літературі та мистецтві цей епізод воєн Святослава відображений не надто помітно (на відміну від битв із печенігами та Візантією). Нині пам'ять про хазарський похід Святослава найбільш поширена серед українських та російських прихильників правого руху – від палких християн до неоязичників. Саме як переможець Хазарії Святослав фігурує на пам'ятниках у Києві та Белгороді.

Хрещення Русі

Дата і місце

988 р., місто Київ (згодом інші великі міста Русі), за 1-м Псковським літописом – 1 серпня, існують також інші датування події: 989, 990 і навіть 991 рр.

Дійові особи

Великий князь Володимир Святославич (бл. 960–1015; християнське ім'я Василь, з 970 р. новгородський князь, з 978 р. київський, об'єднувач Русі, вів успішні війни зі східнослов'янськими племенами, Польщею, ятвягами, печенігами, Візантією, Волзькою Булгарією, побудував чи відновив систему укріплень під Києвом Змієві вали, започаткував на Русі масштабне кам'яне будівництво, карбування власної монети тощо, десь у XI–XIV ст. визнаний святим рівноапостольним); Добриня (?–?; старший дружинник, полководець, вихователь і дядько Володимира по матері, ініціатор походу на Полоцьк, згідно з деякими літописними версіями, хрестив Новгород, прототип билинного богатиря Добрині Микитича); імператор Візантії Василь Болгаробойця (958–1025; імператор у 976–1025 рр., вів запеклі й загалом успішні війни з Болгарією, яку приєднав до Візантії, завоював частину Грузії та Вірменії, придушив повстання Варди Фоки та Варди Скліра, не залишив нащадків, що призвело до занепаду Македонської династії); Анастас Корсунянин (? – після 1018; грек, ймовірно, духовна особа, зрадив Херсонес, став наближеним князя Володимира, можливо – першим єпископом Русі, брав у часті у хрещенні киян і новгородців, будівництві Десятинної церкви, запровадженні православної ієрархії, яку, ймовірно, якийсь час очолював; можливо, після смерті Володимира і початку усобиці виїхав з Києва, приєднавшись до польського короля Болеслава Хороброго); митрополит Михайло (?–?; можливо, грек або сирієць, за церковною традицією вважається, що в 988–991 рр. саме він був першим митрополитом Русі).

Передумови події

Якщо не брати до уваги легенди про відвідування Русі апостолом Андрієм та діяльність засланого до Херсонеса папи Климента, перші спроби християнізації Русі датують IX ст., коли після походу Аскольда на Константинополь, ймовірно, було прислано на Русь першого єпископа, а князь разом зі своїми наближеними прийняв християнство. Наступну історію Христової віри на Русі нерідко розглядають як серію спроб християнізації й численних «язичницьких реакцій». Християнами історики вважають Аскольда, Ольгу, Ярополка Святославича, язичниками – Олега, Ігоря, Святослава, часто сперечаючись щодо того, чи існувало жорстке релігійне протистояння на Русі до Володимира і яких форм (релігійні гоніння, нищення храмів і вірних) воно набувало. Відомо одне: до часів Володимира Русь залишалася загалом язичницькою країною, де сполучалися політеїстичні культури слов'янського, скандинавського та фіно-угорського пантеонів, мешкало чимало християн, іудеїв, мусульман. Відома з літописів спроба «бастарда» Володимира зміцнити свою княжу владу, провівши релігійну реформу і створивши «державний пантеон» з 6 богів, зазнала невдачі через принципову неможливість зведення язичницьких культів різних племен до одного знаменника адміністративним шляхом. У результаті перед князем постав так званий «вибір віри» (літописне оповідання про нього підтверджується даними мусульманських хроністів про посоль-

ство Володимира до Хорезму, нібито послане з метою прийняття ісламу). Економічні інтереси Русі та прозелітична активність християнських місіонерів Сходу і Заходу підштовхнули князя до вибору на користь християнства, на той момент усе ще організаційно єдиного, незважаючи на різницю в східному і західному обряді. Після тривалих переговорів із Візантією з метою силового тиску 988 р. (варіант – 989 р.) князь пішов на Херсонес, і після кількох місяців облоги за допомогою місцевих перекинчиків захопив місто, яке запропонував повернути імператору Візантії Василю II в обмін на династійний шлюб із сестрою імператора Анною і прийняття хрещення (варіантів «херсонеської історії» кілька, аж до придушення Володимиром виступу херсонітів, тоді князь діяв в інтересах Візантії). Сам князь розпочав процедуру свого хрещення, ймовірно, ще до походу в Києві, остаточно ж воно було здійснене в Херсонесі. Повернувшись із трофеями, священиками і новою дружиною до Києва, Володимир почав християнізацію своїх підданих.

Хід події

Літопис змальовує прийняття хрещення киянами як відносно мирний процес: було зруйновано розбудований колись самим же князем центральний язичницький храм на Старокиївській горі, скинуто в Дніпро статую Перуна, кияни приймали хрещення «від попів корунських» у Дніпрі або його притоці річці Почайна. Дискусійним є питання про те, звідки було призначено церковну ієрархію – прямо з Константинополя, з Болгарії чи навіть з Риму (з папою Володимир вів неодноразові переговори). Провідна версія на сьогодні – все-таки з Константинополя. Імена, дати призначення і порядок перших митрополитів Русі спірні, відомо, що значну роль у хрещенні відіграв Анастас Корсунянин (Херсоніт). За Володимира на Русі було прийнято перший Церковний устав. Християнізація великих міст Русі відбулася відносно швидко, з різним ступенем застосування державного насильства (найбільшим він був у Новгороді, який хрестили княжі посланці Добриня і Путята, і на північному сході Русі, де християнізація була суто формальною).

Наслідки події

Подія підняла міжнародний авторитет Русі, яку тепер уже не мали розглядати як законне поле діяльності работорговців і завойовників-«християнізаторів». Русь зав'язала союзницькі відносини з найавторитетнішою середньовічною країною – Візантією (цей курс став стратегічним для обох країн на багато століть); зміцнила княжу владу, котру тепер посилював авторитет Святого Письма та Церкви; через церковну організацію, систему освіти, науки, мистецтво сприяла втягненню Русі в орбіту потужної візантійської цивілізації, що стало визначальним для культурного розвитку величезної частини Східної Європи. Ця подія також допомогла Візантії побороти внутрішню кризу (руські війська допомогли Василю II остаточно розбити Варду Фоку 989 р.). Водночас християнство зазнало на Русі чималої трансформації на рівні народу, на думку багатьох учених, перетворившись на компонент так званого двовір'я, релігійного синкретизму з традиційними віруваннями. Започатковане співіснування церковної ієрархії й світської влади при надзвичайно сильних позиціях останньої виявилось неоднозначним і довготривалим чинником для історії майбутніх України, Білорусі, Росії. Не слід забувати і про нищення або спотворення християнами культурного спадку дохристиянської Русі.

Історична пам'ять

Подія прекрасно відома на всьому Центрально- і Східноєвропейському просторі. Вперше ювілей події було відсвятковано на державному і церковному рівні 1888 р., 1000-річчя святкувалося в СРСР на церковному рівні, а 1020-річчя – на церковному та державному рівнях у Росії, Україні, Білорусі. 28 липня (день пам'яті святого рівноапостольного князя Володимира) у Росії та Україні святкують відповідно День хрещення Русі та День хрещення України-Русі. Події присвячено велику кількість творів мистецтва XIX–XXI ст., ювілейних монет тощо.

Битва під Лиственном

Дата і місце

Осіньна ніч 1024 р., біля стін місто Листвен (нині городище на території села Малий Листвен Ріпкинського району Чернігівської області).

Дійові особи

Ярослав Володимирович (Мудрий, 978–1054; син Володимира Святославича і полоцької князівни Рогнеди, князь ростовський, новгородський, великий князь київський (1016–1018, 1019–1054 рр., видатний політик – об’єднувач Русі, меценат, предок більшості наступних князів Давньої Русі та України) і ватажок найманої варязької дружини (ярл) Якун (сканд. Хакон). Останнього дослідники слідом за літописом називають Сліпим або Ліпим (Вродливим), залежно від способу прочитання фраз із різних списків літопису.

Суперником Ярослава був його брат по батькові Мстислав Володимирович Хоробрий (983–1036; князь Тьмутараканський в 1010–1036 рр., князь Чернігівський у 1024–1036 рр., чудовий полководець, приєднав до Тьмутараканського князівства частину земель ясів і касогів на Північному Кавказі, вбив у єдиноборстві касозького князя Редедю, загинув на полюванні 1036 р.).

Передумови події

Битва сталася під час затяжної усобиці між синами Володимира Святославича, коли Ярослав Мудрий, вже будучи київським та новгородським князем, долав опір своїх численних родичів, що претендували на київський стіл або намагалися відокремитися від Києва. Після загибелі Бориса, Гліба, Святослава та Святополка Окаянного головним суперником Ярослава став ще один його брат – енергійний і здібний Мстислав, князь Чернігівський і Тьмутараканський. Битва на заході Чернігівщини відбулася на початку походу Ярослава проти брата. Сили сторін невідомі, але мобілізаційні спроможності князів дозволяли їм виставити від кількох сот до кількох тисяч дружинників кожен і помітно більшу кількість воїв. У битві брали участь як княжі дружини, так і ополчення. З боку Ярослава, схоже, серед дружинників головну роль відігравали шведські вікінги, новгородці, з боку Мстислава – руси-сіверяни, хазари та касозькі воїни з Північного Кавказу (частину земель хазар та касогів Мстислав приєднав до Тьмутаракані). Ополчення (вої) Ярослава було здебільшого з Київщини, Мстислава – із земель сіверян (Чернігівське князівство).

Хід події

Восени 1024 р. (місяць невідомий) Ярослав напав на землі брата, дочекавшись підходу загону Хакона і, можливо, обложивши Листвен. Мстислав підійшов до міста і почав готуватися до битви, причому, якщо вірити літопису, він свідомо пішов на нічний бій (що для Русі та її сусідів нетипово). Під час сильної грози військо чернігівського князя атакувало і, вимотавши варягів у центрі в ході довгого бою, розбило фланговим ударом дружинників Мстислава (можливо, кінних). Ярослав Мудрий та ярл Хакон ледь урятувалися втечею до Новгорода.

Наслідки події

Імовірно, обидві сторони зазнали великих втрат. Особливо постраждало сіверянське ополчення Мстислава та варяги-найманці Хакона. Переговори, що розпочав Мстислав майже одразу після своєї перемоги, також свідчать про його чималі втрати. Політичним наслідком Листвена стало фактичне закінчення усобиць між синами Володимира, оформлення 1026 р. діархії – фактичного поділу Русі по Дніпру між Ярославом і Мстиславом за умови формального старшинства Ярослава. Цей поділ проіснував до смерті безпотомного Мстислава 1036 р.

Історична пам'ять

Кривава битва під час буремної «горобиної ночі» – апофеоз братовбивчої усобиці – запам'яталася руським співцям, серед яких міг бути легендарний Боян (є згадка в «Слові о полку Ігоревім»). Можливо, цим пояснюється відносно розлогий, цікавий опис події в «Повісті минулих літ». Згадували битву й автори XIX–XX ст.: О. К. Толстой (створив виразний образ грізного сліпого воїна-берсерка у вірші «Гакон Сліпий»), А. Ладинський.

Побудова собору Святої Софії в Києві

Дата і місце

За традиційною літописною версією – 1037 р., за новгородським літописом – 1017 р., за новітньою спробою деяких київських істориків змінити датування на основі написів (графіті) на стінах собору – будівництво почалося в листопаді 1011 р., було завершене 1018 р.; місто Київ.

Дійові особи

Ярослав Володимирович Мудрий; можлива, але не доведена участь його батька Володимира Святославича.

Передумови події

Головним політичним і культурним зразком для православного світу була Візантія та її столиця-мегаполіс Константинополь, розбудований у VI ст. імператором Юстиніаном Великим. Собор Святої Софії (Премудрості Божої) був сакральним центром імперії, уособленням божественної й земної влади і краси, він став взірцем для подібних будівель поза Візантією (майже тисячу років був найбільшим християнським храмом світу). На Русі в другій чверті XI ст. успіхи християнізації були підкріплені кампанією побудови трьох величних Софійських храмів – у Києві, Новгороді та Полоцьку. Ініціаторами виступили Ярослав Мудрий у Києві, його син Володимир у Новгороді (будівництво велося за підтримки і в присутності Ярослава та його дружини Інгігерди) й онучатий племінник київського князя Всеслав Брячиславич, зацікавлений у зростанні престижу полоцької гілки Рюриковичів, – у Полоцьку. Паралельно Київ отримав ще один символ імперської величі – Золоті ворота з надбрамною церквою і, можливо, бронзовими скульптурами, вивезеними Володимиром з Херсонеса (аналог Золотих воріт у Константинополі).

За умов існування в Києві чималої Десятинної церкви, заснованої Володимиром, побудова нового собору була викликана аж ніяк не переповненістю вже існуючих храмів віруючими: за умови двовір'я тогочасні церковні автори скаржилися на те, що церкви стоять напівпорожні через те, що навіть мешканці міст, де християнізація відбувалася швидше, ніж у селах, не квапляться відвідувати їх. Можливо, за Володимира Святославича були закладені якісь перші будівлі навколо майбутнього собору, проте згодом під час княжої усобиці 1015–1018 рр. будівництво навряд чи велося. Непростий початок князювання Ярослава Мудрого, боротьба за владу з братами Святополком, Мстиславом, племінником Брячиславом Полоцьким, війни з Польщею, печенігами вимагали від князя рішучих дій не лише на полі бою, але й в ідеологічній царині. За таких умов будівництво Софії виглядає перш за все талановитим політичним кроком.

Хід події

Київська Свята Софія являє собою класичний п'ятинефний хрестовокупольний храм, побудований невідомими візантійськими архітекторами, оздоблений візантійськими і, можливо, окремими руськими майстрами за допомогою мозаїки (збереглося 260 м²), фресок

(збереглося 3 тис. м²), різьблення. Храм із граніту, кварциту і давньої цегли (плінфи) первісно був увінчаний 13 верхами з башнями, вкритими свинцем. Собор був побудований одночасно з галереями, що його оточують, і лише хрестильня, вбудована в західну галерею, створена в середині XII ст. Собор зазнавав сильних руйнувань під час вторгнення до Києва князя Андрія Боголюбського 1169 р., монголів 1240 р., татар 1416 та 1482 р., неодноразово відбудовувався і ремонтувався (зокрема, П. Могилою та І. Мазепою), тому сучасний зовнішній вигляд храму – бароковий, кінця XVII ст.

Наслідки події

Собор як головний храм держави відіграв роль духовного, політичного та культурного центру Київської митрополії навіть після того, як Київська Русь залишилася в далекому минулому. Під склепінням Софії відбувалися урочисті посадження на великокняжий престол, церковні собори, прийоми послів, затвердження політичних угод, при соборі велося літописання, було створено першу відому на Русі книгозбірню («бібліотека Ярослава Мудрого») та школу. Собор містить десятки поховань князів, митрополитів, унікальні мозаїки та фрески включно з портретними зображеннями, понад 300 написів-графіті включно з автографами князів тощо.

Історична пам'ять

1934 р. було створено Софійський історико-культурний заповідник (нині Національний заповідник «Софія Київська»), Софія стала першим об'єктом на території України, включеним до списку Світової спадщини ЮНЕСКО, хоча святкування її тисячоліття 2011 р. мало дискусійний характер. Тривають також суперечки щодо того, чи залишатися давній окрасі Києва музеєм, і якщо ні, то якій конфесії має належати собор. Побудові собору присвячена українська ювілейна монета, він (разом із портретом Ярослава Мудрого) зображений на українській купюрі номіналом 2 гривні.

Битва на річці Сальниця

Дата і місце

Похід руських князів на половців відбувся протягом лютого – березня 1111 р., битви – 24 та 27 березня, перша – в районі потоку Дегія (неподалік половецьких міст Шарукань та Сугров), друга, вирішальна – на річці Сальниця. Місцезнаходження згаданих міст та річок вкрай спірне, можливо, район сучасних міст Зміїв та Ізюм і низки невеликих річок – правих приток Сіверського Дінця.

Дійові особи

Руським військом керували як мінімум 9 князів, головними з яких були великий київський князь Святополк Ізяславич (1050–1113) і його двоюрідний брат переяславський князь Володимир Мономах (1053–1125; у 1113–1125 рр. великий київський князь, об'єднувач і один із кращих полководців Давньої Русі), а також кілька їхніх синів та родичів. Найкращим полководцем руського війська були Мономах, проте й решта мала військовий досвід, здобутий у частих усобицях та походах проти половців.

За однією з версій, половецьке військо міг очолювати вже дуже літній та авторитетний лідер кипчаків, правитель донецького союзу орд – хан Шарукан (?–?), засновник кипчацької династії Шаруканідів (до неї належали його нащадки Атрак, Сирчан, Кончак). Досвідчений полководець, Шарукан знав і смак перемог над русичами (1068 р. розбив Ярославичів на Альті), і гіркоту поразок від них же (ледь урятувався 1107 р., після розгрому в битві на річці Сула).

Передумови події

Наприкінці XI – на початку XII ст. боротьба Русі з половцями перейшла в нову стадію. Руські князі на чолі з київським князем Святополком і переяславським князем Володимиром Мономахом здійснили серію успішних походів у степ, водночас відбивши кілька половецьких нападів на Русь. Дніпровські та донецькі половці зазнали серйозних втрат, загинули десятки їхніх «князів» та кілька ханів (Осень, Таз, Тугоркан, Белдюзь, був узятий у полон Сугр). Успіхам Русі сприяло тимчасове припинення усобиць серед князів і нова тактика далеких степових походів, розроблена Мономахом. На ранню весну 1111 р. руські князі запланували новий великий похід у степ проти великого племінного об'єднання, очолюваного ханом Шаруканом. Зважаючи на участь у поході лідерів основних князівств Південно-Західної Русі (Київського, Переяславського, Чернігівського) та низки менш впливових князів, військо Русі могло налічувати кілька тисяч кінних дружинників та дещо більшу кількість воїв. Унікальним можна вважати широке застосування Святополком та Мономахом «ідеологічної зброї» – похід супроводжувала значна кількість священиків, котрі надихали воїнів церковними співами та здійснювали богослужіння. Через це похід 1111 р. деякі історики навіть називають «руським хрестовим походом» проти язичників-половців.

Кінне половецьке військо за умови загальної мобілізації боездатних чоловіків орди могло налічувати 20–30 тис. воїнів, але не всі вони брали участь у бою з русичами 24 та 27 березня. Вразливими місцями степовиків були необхідність вивести з-під удару повільні

«вежі» – запряжені волами вози з домашнім скарбом, а також поганий фізичний стан степових коней навесні.

Хід події

Похід розпочався в Переяславі 26 лютого. До річки Хорол піхота їхала саньми, далі – верхи. Руське військо перейшло річку Псел, Голтву, верхів'я Ворскли й швидким маршем попрямувало до Сіверського Дінця, де неподалік від місто Шарукань воїни одягнули обладунки. Шарукань здався русичам без бою, місто Сугров було спалено. 24 березня відбулася перша серйозна сутичка з половцями на потоці Дегія (місцезнаходження невідоме), де було відбито половецьку атаку на руський авангард. Наступні два дні русичі рухалися далі, а 27 березня, у Страсний понеділок, відбувся масований напад половців Шаруканя на руське військо на березі річки Сальниця. За Йоакимівським літописом, Мономах, що стояв на правому фланзі руської раті, та лівофлангові дружини Давида Святославича Чернігівського відіграли вирішальну роль у перемозі русичів (князі особисто пішли в бій, що вказує на впертий характер протистояння), тоді як центр – піхота й дружинники Святополка Ізяславича – після довгого напруженого бою навіть почав хитатися. Згадки літопису про довгий рукопашний бій можуть означати одне: у бій після звичайного обстрілу ворога з луків пішли не надто численні важкоозброєні половецькі воїни, які, проте, не змогли проламати княжі полки й були розбиті контратакою руської кінноти. Результат був сумним для степовиків: вони зазнали серйозної поразки – русичі гнали їх на далеку відстань, взявши чималі трофеї (вежі з жінками та дітьми, худобу, майно) і захопивши рабів.

Наслідки події

Половці були розбиті, хоча чимало їх врятувалося втечею – серед останніх був і Шарукан. За Йоакимівським літописом, русичами було вбито чи полонено до 10 тис. степових воїнів (можливо, цифра дещо завищена). Серед полонених, яких Мономах наказав одразу ж стратити, були й представники половецької еліти. Втрати руського війська невідомі, але, судячи з упертого характеру бою й реакції Мономаха на полонених, вони могли бути чималими. Було розбито значне військо потужного половецького об'єднання, хоча це ще не був кінець протистояння в степу. Але битва на Сальниці разом із походами 1103 р. та 1107 р. стала певним поворотним пунктом у цьому протистоянні, що зрештою остаточно схилило шальки терезів у цьому протистоянні на користь Русі.

Історична пам'ять

Битва мала чималий резонанс у Європі, судячи зі слів руських літописів. Це могло бути спричинено успішним «піаром» з боку руської сторони, особливо завдяки залученню до походу духівництва. Літописи навіть наводять битву на Сальниці як приклад божественної допомоги янголів руському війську. Сьогодні битва відома широким колам любителів історії завдяки статтям у пресі до її 900-річчя. Подію відсвяткували одразу в кількох місцях (Ізюм, Ростовська область) громадські організації, встановлено пам'ятні знаки, організовано хресні ходи, історичні реконструкції.

Написання «Повісті минулих літ»

Дата і місце

За найпоширенішою версією О. Шахматова, перша редакція (версія) твору була завершена в 1110–1113 рр. у Києво-Печерському монастирі (редакція до нас не дійшла). 1116 р. ігумен Видубицького монастиря Сильвестр створив другу редакцію літопису (дійшла до нас у складі Лаврентіївського літопису, написаного 1377 р.). Третя редакція «Повісті» датується 1117–1118 рр., її створив якийсь невідомий книжник з оточення князя Мстислава-Федора-Гаральда, сина Володимира Мономаха (дійшла до нас у складі Іпатіївського літопису початку XV ст.).

Дійові особи

Нестор (бл. 1056 – після 1114; чернець Києво-Печерського монастиря, письменник та агіограф, автор житій святих Феодосія Печерського, Бориса і Гліба, канонізований, мощі зберігаються в Ближніх печерах Києво-Печерської лаври); Сильвестр (?–1123; відомий давньоруський інтелектуал і церковний діяч, близький до Володимира Мономаха, ігумен Видубицького монастиря, з 1118 р. єпископ переяславський).

Передумови події

Коли саме на Русі почалося літописання – невідомо. Імовірно, це могло статися вже за часів князя Аскольда (версія М. Брайчевського), княгині Ольги чи Володимира. Уривки цих давніх літописів могли потім стати частиною «Повісті минулих літ». Дотепер серед науковців популярна гіпотеза академіка О. Шахматова, згідно з якою бл. 1037 (не пізніше від 1044 р.) було складено найдавніше Київське літописне зведення, що містило дані про початок історії Русі та її хрещення. Близько 1073 р. у Києво-Печерському монастирі було завершено Перше Києво-Печерське зведення, яке було укладено на основі давніх київських і новгородських літописів (автором зведення Шахматов вважав ченця Нікона). У 1093–1095 рр. на основі цього Першого Києво-Печерського зведення було укладено ще одне, яке у свою чергу стало основою для твору Нестора.

Хід події

Про власне написання Нестором літопису невідомо майже нічого, крім того, що невдовзі після смерті літописця про нього часто згадували саме як про автора «Повісті» (зберігся, наприклад, лист ченця Полікарпа до ігумена Акіндіна, де йдеться про літопис і його автора). Літопис охоплює часи від створення світу і потопу аж до 1110 р., з акцентом на історію Русі, яка виявляється вписаною в традиційну середньовічну біблійну схему світової історії. Джерелами літопису стали візантійські хроніки, більш давні літописи, народні перекази й легенди, а також усні свідчення очевидців недавніх тоді подій (зокрема, колишнього воєводи Яна Вишатича, який, ставши ченцем наприкінці життя, за власними словами Нестора, розповів чимало цікавого про походи на половців, християнізацію Русі тощо). Ймовірно, створення «Повісті» – твору, сповненого провіденціалістських мотивів, – розглядалося автором

як «виправдання» себе і своїх співвітчизників перед Богом на майбутньому Страшному Суді й мало не стільки «наукове», скільки релігійне значення.

Наслідки події

«Повість минулих літ» стала початком літописання у східних слов'ян, попри свої неточності та сумнівні місця, дотепер зберігши значення безцінного і навіть унікального джерела з історії наших далеких предків. Вона стала зразком для наслідування іншими літописцями («життя» цього жанру виявилось напрочуд довгим – літописи писалися в Україні аж до XVIII ст.)

Історична пам'ять

Житіє Нестора увійшло до складу популярного збірника житій святих «Патерик Печерський» (видання 1661), згодом до збірника «Четьї-Мінеї» Д. Туптала (1705), але особливої популярності автор (упорядник?) літопису набув у другій половині XVIII ст. завдяки полеміці норманістів й антинорманістів щодо обставин заснування Київської Русі. Протягом наступних століть ця популярність тільки зростала: літописця за роботою зображували М. Антокольський та В. Васнецов, у СРСР та сучасній Україні на честь створення «Повісті» було випущено серії марок, ювілейні монети, встановлено пам'ятник Несторові поблизу стін Києво-Печерської лаври, його ім'ям названо орден Української православної церкви Московського патріархату, день його пам'яті – 9 листопада – в Україні оголошено Днем української писемності та мови. «Повість минулих літ» перекладено сучасною російською, українською, багатьма європейськими мовами.

Написання «Слова о полку Ігоревім»

Дата і місце

Дата і місце події спірні, ймовірно – 1185 р., іноді фігурують гіпотези про 1186–1187 рр. (але не пізніше, якщо не брати до уваги версію про підробку; сам рукопис датований XVI ст., перше видання 1800 р.); варіанти місця – міста Новгород-Сіверський, Київ тощо.

Дійові особи

Авторство «Слова» є дотепер нерозгаданим ребусом для істориків, філологів, аматорів XIX–XXI ст., котрі запропонували десятки імен потенційних авторів поеми. Серед найцікавіших, на нашу думку, є версія про авторство самого Ігоря Святославича (1151–1202; з Ольговичів, новгород-сіверський князь у 1180–1198 рр., чернігівський у 1198–1202 рр.), його дружини Єфросинії Ярославни (?–?; донька галицького князя Ярослава Осмомисла), сина Володимира Ігоревича (1170 – після 1211; путивльський князь до 1198 р., новгород-сіверський у 1198–1206 рр., галицький у 1206–1208, 1210–1211 рр.), шурика Володимира Ярославича (1151–1199; нелюбий син могутнього батька, вигнанець, згодом галицький князь у 1187–1188, 1189–1199 рр., брат Єфросинії Ярославни, останній Ростиславич на галицькому княжому столі), київського боярина Петра Бориславича (?–?; за Б. Рибаківим – ще й автор «Київського літопису»), великого київського князя Святослава Всеволодовича (бл. 1123–1194; з Ольговичів, у 1164–1180 рр. чернігівський князь, був київським князем у 1174, 1176–1181, 1181–1194 рр., успішно боровся з половцями) чи навіть його доньки – Болеслави (?–?; дружина Володимира Ярославича Галицького), котрогось із інших Ольговичів чи Мономаховичів, невідомого народного співця (чи навіть двох), невідомого вцілілого дружинника князя Ігоря та ін. Проте звертання «братіє» до князів у тексті, так само як і язичницький компонент «Слова», часто виключає з кола потенційних «авторів» представників духовництва і «третього стану» Русі. Л. Гумільов вважав «Слово» твором XIII ст. Окремо слід розглядати гіпотезу, виниклу ще в XIX ст. (М. Каченовський, Л. Леже, у XX ст. – А. Мазон, О. Зимін, К. Трост, Е. Кінан) щодо розгляду «Слова» як підробки XVIII ст. Ця точка зору сьогодні є в цілому маргінальною і більшістю авторів не визнається, хоча спровоковані нею дискусії стали вельми корисними для дослідження цієї пам'ятки.

Передумови події

Загалом Ольговичі, і зокрема Ігор Святославич (за деякими даними, його мати була з половецького княжого роду), вели дуже гнучку політику щодо Степу та своїх суперників-Мономаховичів, часто вступаючи в союзи то з першими, то з другими. У 1180-х рр. Ігор Святославич кілька разів брав участь у походах на половців у складі княжих коаліцій, і як мінімум один раз (1180 р.) брав участь у княжій усьобиці пліч-о-пліч зі своїм майбутнім переможцем, ханом Дніпродонецького об'єднання половців Кончаком. По суті, руський похід квітня – травня 1185 р. став епізодом у своєрідних відносинах Русі та Степу, позначених як військовими конфліктами, так і приреченістю на співіснування. Безпосередньою метою Ігоря було підвищення свого авторитету серед родичів та взяття здобичі, для чого прекрасно годився невеликий переможний похід проти хана Кончака, вже один раз серйозно розбитого в березні 1185 р. на річці Хорол об'єднаним руським військом. Похід відбувся в проміжку

між 23 квітня – 12 травня (коли Ігоря було розбито і взято в полон з іще трьома руськими дрібними князями). Князь зумів утекти з полону і помиритися з Кончаком, одруживши сина з донькою хана. По гарячих слідах цієї загалом неординарної для Русі події (великі поразки від степовиків у цей час уже стали рідкістю) було створено «Слово».

Хід події

«Слово» є шедевром середньовічного руського та європейського епосу, містить велику кількість цінної інформації про світобачення руської освіченої людини кінця XII ст. Мета твору – заклик до єднання нащадків Рюрика. Ймовірно, воно було створене для виконання перед княжим зібранням з музичним супроводом (хоча існує версія про суто писемний характер твору). Композиційно твір складається з таких частин: заспів, оповідання про Ігорів похід, плача за загиблими і полоненими та оповідання про прихід половців на Русь, «золоте слово» князя Святослава Всеволодовича, плач Ярославни, історія втечі Ігоря з полону і його приїзду до Києва. Попри свій невеликий обсяг, твір має складну поетичну символіку, багато язичницьких мотивів і сюжетів, історичних даних, злободенних політичних моментів, кілька шедевральних ліричних фрагментів тощо.

Наслідки події

Ймовірно, «Слово» є частиною цілого втраченого світу давньоруської епічної поезії – так званої «світської», «княжої» літератури. Очевидні впливи твору на пізніші епоси (наприклад, «Задонщину» XV ст.), важко переоцінити значення твору для становлення сучасної української та російської літератури XIX–XX ст. Власне політичні наслідки твору як заклику до єднання Русі перед зовнішньою загрозою невеликі – для половців цей тріумф став по суті останнім помітним успіхом у боротьбі з Руссю, на яку чекав прихід монголів.

Історична пам'ять

«Слово» сотні разів перекладалося мовами різних народів світу. Десятки поетів, письменників, художників, скульпторів, композиторів і музикантів світового значення черпали натхнення в його рядках (чого варті лише імена Т. Шевченка, І. Франка, В. Жуковського, К. Бальмонта, А. Майкова, Є. Євтушенка, М. Заболоцького, Я. Купали, Ю. Тувіма, Р. М. Рільке, В. Набокова, О. Бородіна, В. Васнецова, В. Серова, М. Реріха, І. Білібіна та ін.). У СРСР було створено цілу науку, яка займалася вивченням пам'ятки, святкувалися річниці її появи, їй присвячено тисячі наукових, науково-популярних, художніх праць. «Слово» широко відоме і в сучасній Україні.

Заснування Галицько-Волинської держави

Дата і місце

1199 р., Галич (сьогодні територія села Крилос неподалік міста Галич Івано-Франківської області).

Дійові особи

Роман Мстиславич (1150–1205; великий князь київський у 1204–1205 рр., князь новгородський у 1168–1170 рр., володимир-волинський у 1170–1187, 1188–1205 рр., галицький у 1188, 1199–1205 рр., з династії Рюриковичів, гілка київських Мономаховичів). Здібний політик і досвідчений воєначальник, борець за об'єднання Русі.

Передумови події

Галичина виділилася в окреме князівство ще наприкінці XI ст., набувши особливого розквіту за князювання Володимира Володаревича та Ярослава Осмомисла (XII ст.). 1199 р. помер останній представник місцевих Рюриковичів (так званої гілки Ростиславичів) – Володимир Ярославич (син великого Ярослава Осмомисла). Двоє його незаконних синів не могли претендувати на владу, проте факт одруження одного з них, Василька, з донькою волинського князя Романа Мстиславича, давав останньому певний ілюзорний зв'язок із попередньою династією галицьких володарів. Багата на поклади солі Галичина була перехрестям торговельних шляхів, являючи собою ласий шматок як для будь-якого руського князя, так і для Угорщини та польських князів. Тому було вкрай важливо, хто перший висуне претензії на галицький стіл і заручиться підтримкою могутнього і непокірного галицького боярства, а також міщан.

Хід події

Оразу після смерті Володимира Ярославича Роман із волинською дружиною й союзниками-поляками з'явився в Галичині, вимагаючи визнати його князем. Увійшовши до Галича, князь розправився зі своїми політичними опонентами (зокрема, з могутнього боярського роду Кормильчичів, частина яких була позбавлена земель і вигнана з Галичини). Дані про Романові репресії проти бояр містять як руські літописи, так і польські джерела. Пройшовши урочисту церемонію вокняжіння (очевидно, в кафедральному Успенському соборі Галича), Роман Мстиславич прийняв титул великого князя галицького, кинувши тим самим виклик князям київським і володимирським, і одружився з донькою візантійського імператора Ісаака II Ангела Анною-Оленою (літописи навіть звать Романа «самодержцем», «царем Русі»). Наступні 6 років князь провів у війнах, захищаючи свою нову державу (провів низку успішних походів проти половців, ятвягів, з перемінним успіхом воював за Київ зі своїм давнім ворогом – Рюриком Ростиславичем і чернігівськими Ольговичами, неодноразово ставив Київ у залежність від своєї влади), переговорах (хоча відома оповідь В. Татищева і згодом М. Карамзіна про папське посольство до Романа, який відмовився прийняти католицизм в обмін на королівську корону і папську допомогу, ймовірно, пізніша вигадка), боротьбі з боярською опозицією з опорою на дрібне служиле боярство і мешканців міст.

Наслідки події

У результаті бурхливої діяльності Романа Мстиславича були створені передумови для нового об'єднання всіх південно-західних земель колишньої Кивської Русі в нове політичне ціле. Проте суб'єктивний чинник не вперше втрутився у згаданий процес – 1205 р. Роман здійснив похід до Польщі, раптово розірвавши союз із краківським князем Лешком Білим (ймовірно, мав місце новий союз Романа – з імператором Священної Римської імперії Філіппом IV Швабським, сином Барбаросси, як вважає Л. Войтович). Взнявши кілька міст, Роман на чолі невеликого авангарду потрапив у засідку і загинув у бою 19 червня 1205 р. неподалік міста Завихост на Віслі, залишивши двох малих синів – Данила і Василька, котрим згодом доведеться відбудувати майже з нуля батькову державу.

Історична пам'ять

Іпатіївський літопис містить цілий невеликий панегірик Роману, збереглася пам'ять про грізного об'єднувача Галичини і Волині і в фольклорі (він згаданий у гуцульських веснянках як архетип могутнього правителя). З іменем князя пов'язують прислів'я «Не погнітивши бджіл, не їстимеш меду», «Романе, Романе! Погано живеш – Литвою ореш». На сюжет, пов'язаний із відкиданням Романом королівської корони від папи римського, існує відома балада О. Толстого «Роман Галицький» і картина М. Неврева. Як об'єднувач Русі-України, князь Роман вшанований у сучасних українських підручниках і популярній літературі.

Битва на Калці

Дата і місце

Дата і місце події спірні. Найпоширеніша сьогодні версія – 31 травня 1223 р., ще три дні тривала облога монголами табору київського князя. Місце – притоки річки Кальміус (можливо, річки Кальчик, Калець тощо) або, за іншою версією, береги річки Каратиш (Володарський район Донецької області).

Дійові особи

Монголи: нойон (воєначальник, князь) Джебе (прізвисько, монг. «Стріла», власне ім'я – Джиргоадай, 1181–1224 або 1225; талановитий монгольський полководець, переможець чжурчженів, каракитаїв та хорезмійців); багатур (монг. почесний титул) Субудай (1176–1248; один із найталановитіших монгольських полководців усіх часів, виграв 65 битв).

Русь і половці: великий князь київський Мстислав Романович Старий (?–1223; правив у Києві з 1214 р., походив зі смоленської гілки Мономаховичів, двоюрідний брат і союзник Мстислава Удатного); князь чернігівський Мстислав Святославич (?–1223; правив у Чернігові з 1216 р., з Ольговичів); Мстислав Мстиславович Удатний (?–1228; з Мономаховичів, у 1210–1225 рр. новгородський князь, у 1221–1227 рр. князь галицький, енергійний і загалом успішний полководець, 1221 р. розгромив угорців, міцно посівши княжий стіл у Галичі й віддавши доньку за Данила Галицького). Власними дружинами командували також: Данило Романович (1201–1264; у майбутньому князь галицький, тоді ж князь волинський, молодий і хоробрий воєначальник, велике майбутнє котрого як політика і полководця ще було попереду); Михайло Всеволодович (князь переяславський у 1206–1224 рр., новгородський у 1224, 1229 рр., чернігівський у 1224–1226, 1243–1246 рр., галицький у 1235–1236 рр., великий князь київський у 1238–1239, 1241–1246 рр., страчений за наказом Бату в Сараї, проголошений Російською православною церквою святим); також понад десяток князів, досвідчені воєводи Ярун, Семен Олуйович, Василько Гаврилович, Юрій Домажирич та Держикрай Володиславич. Половцями керували хани Котян Сутоєвич (?–1240; тесть Мстислава Удатного, 1240 р., тікаючи від монголів, переселився з 40 тис. половців до Угорщини, де був невдовзі убитий угорськими феодалами) та Бастий (?–?).

Передумови події

1220 р. у ході завоювання Чингісханом Хорезму розпочався похід Джебе та Субудая – далекий стратегічний рейд з метою глибокої розвідки. 1222 р. монгольські полководці розгромили грузинські війська, аланів та половців, змусивши останніх розпочати переговори про союз із Руссю. Котян попросив допомоги у свого зятя Мстислава Удатного, і той разом із великим київським князем Мстиславом ініціював велику княжу коаліцію. У квітні 1223 р. русько-половецьке військо зібралося біля Хортиці на правому березі Дніпра. Тут у ході переговорів руські князі вбили монгольських послів, зробивши війну неминучою. У 20-х числах травня передові загони Мстислава Удатного перейшли Дніпро і знищили невеликий монгольський авангард тисячника Гемябега, котрого стратили половці, союзні Русі, а 23 травня Мстислав Удатний переконав решту князів почати рішучий наступ углиб лівобережних степів, який тривав ще 8 днів.

Сили сторін обчислити непросто: фразу джерел про два тумени кінноти (підрозділи по 10 тис. воїнів кожен) у складі монгольського війська беруть зазвичай за основу під час підрахунку чисельності монголів (які, звісно, зазнавали втрат у ході кількарічного рейду, проте поповнювали свої лави за рахунок підкорених кочових племен та донських бродників). Цифри щодо чисельності русько-половецького війська взагалі коливаються від фантастичних 80 до більш імовірних 30 тисяч.

Хід події

31 травня 1223 р. русько-половецька армія вийшла на річку Калка, де відбувся запеклий авангардний бій. Передові полки Мстислава Удатного переправилися через річку і почали наступ, причому в авангарді йшли волинці Данила та Мстислава Німого, а також половці воєводи Яруна. Галицький князь не узгодив своїх дій із чернігівськими й київськими князями. Половці, котрі, ймовірно, виступали в ролі прикриття основних сил союзників, не встояли і почали тікати, і галицько-волинський корпус, що виконував роль авангарду союзного війська, почав самотужки відбивати атаки монголів – молодий Данило хоробро бився в перших лавах, діставши поранення в груди (родича врятував луцький князь Мстислав Німий). На допомогу йому прийшли чернігівці та сіверяни, серед яких особливо відзначився курський князь Олег Святославич. Проте Джебе та Субудай вдалося переламати хід запеклої битви на свою користь, зрештою змусивши галицько-волинський та чернігово-сіверський корпуси тікати. Київський князь Мстислав Романович зі своїми турово-пінськими васалами просто не встиг вступити в бій, швидко укріпивши табір «у кам'янистому місці» на березі Калки. Монголи залишили частину війська стерегти Мстислава, розпочавши кількадедне переслідування відступаючих руських полків, наслідком чого став їхній розгром (врятувалася частина чернігово-сіверців і помітна кількість волинців і галичан, причому Мстислав Удатний, можливо, ускладнив своїм союзникам і без того непросте завдання щодо порятунку, знищивши за собою човни на Дніпрі). Доля киян і турово-пінців виявилася найтрагічнішою. Після триденної облоги їхнього табору вони стали жертвою обману з боку монголів та ватажка бродників Плоскіні, котрий цілував хрест, аби запевнити русичів у тому, що монголи нададуть їм можливість виходу з табору. Результатом стала різанина воїнів і бояр і страта князів...

Наслідки події

Втрати руського війська були величезні – двоє з трьох фактичних головнокомандувачів (Мстислав Київський разом із двома турово-пінськими князями був страчений монголами, Мстислав Чернігівський з сином Василем і ще 4 князями загинули під час втечі), всього полягло 11–12 князів, десятки тисяч воїнів. Втрати монголів невідомі, але, зрозуміло, значно менші. Після своєї грандіозної перемоги Джебе і Субудай спробували підкорити Волзьку Булгарію, де зазнали єдиної відчутної в ході свого трирічного рейду поразки, повернувшись із рештою війська до Чингісхана. Для Русі Калка стала грізним попередженням, яке не було почуте – княжі чвари тривали, виснажуючи і без того помітно підірвані битвою ресурси князівств Південно-Західної Русі. Натомість зросла роль Північно-Східної Русі, князі котрої не брали участі в кампанії 1223 р., і Галичини, для якої найбільшим щастям став порятунок у битві її майбутнього короля Данила.

Історична пам'ять

Калка добре запам'яталася руським літописцям, що заклали традицію її сприйняття як трагічного апофеозу розбрату руських князів, результатом якого стала поразка в переддень монгольського нашествия. У такому ж ключі битва змальована у вітчизняній науково-популярній і навчальній літературі як радянських, так і сучасних часів, а також у літературі художній, як класичній (романи В. Яна), так і сучасній (твори В. Поротникова). Як і ще деякі вітчизняні поразки, подія є популярною серед фантастів, що пишуть у жанрі «альтернативної історії» (твори О. Миронова, В. Свержина та ін.). На гіпотетичному місці битви (заповідник Кам'яна Могила) встановлено пам'ятний хрест і споруджено каплицю. Щороку українські козацькі організації влаштовують тут свої фестивалі. Подія відображена в билинах.

Облога і взяття Києва монголами

Дата і місце

2 вересня – 19 листопада (або 6 грудня) 1240 р., Київ.

Дійові особи

Обороною Києва командував тисяцький (воєвода) Дмитро, щойно призначений намісником давньої столиці з волі князя Данила Галицького (біографія воєводи невідома). Нерідко його безпідставно ототожнюють із боярином Дмитром Єйковичем, котрого призначив намісником Києва у 1243 р. великий князь Володимирський Ярослав Всеволодович.

Монгольські війська очолювали принци-Чингізиди, діти синів Чингісхана: Бату (він же Батий, 1209–1256; здійснював загальне керівництво походом, будучи правителем улусу Джучі, котрий вже за нащадків Бату стане самостійною Золотою Ордою, керував завоюванням Волзької Булгарії, Русі, походом в Угорщину та Хорватію), Орда, Байдар, Кадан, Бучек, Бурі, Гуюк та Мунке, два останні – майбутні великі хани Монгольської імперії, правили відповідно в 1246–1258 та 1251–1259 рр.). Також двоє з найкращих монгольських полководців доби Чингісхана: Субудай (1176–1248; учасник всіх основних походів монголів, переможець у битві на Калці 1223 р., згодом відіграв головну роль у перемозі у вирішальній битві монголів з військом Угорського королівства на річці Шайо 1241 р.) та Бурундай (або Боролдай,? – 1262; розбив військо Північно-Східної Русі на річці Сіть 1238 р., брав активну участь в угорській кампанії монголів та боях проти Данила Галицького, Польщі та Литви наприкінці 1250-х рр., був намісником найзахіднішої частини улусу Джучі – подніпровських степів).

Передумови події

Взяття Києва було важливим епізодом у ході Великого західного походу монголів, котрі, пройшовши широким фронтом по Північно-Східній Русі, серією нападів на міста Південно-Західної Русі розгромили Чернігівське та Переяславське князівства (1239 р.). Імовірно, навесні наступного року Бату відіслав частину військ до Монголії, поповнившись за рахунок половців та поволзьких народів (передусім частини мордовських племен). Наступною жертвою монголів стали землі Данила Галицького. Монголи форсували Дніпро південніше від Києва, після чого воїни Бату спустошили Поросся – основну територію васальних щодо Русі племен чорних клобуків. Для атаки на Київ були зібрані практично всі наявні сили – за різними оцінками, від більш реалістичних 40 до малоімовірних 120 тис. воїнів. Населення Києва, за оцінками сучасних істориків (П. Толочко та ін.), становило 40–50 тис. осіб, з них 5–8 тис. могли тримати в руках зброю. Чисельність дружинників князя Данила Галицького, залишених у місті, та київського боярства навряд чи була великою – можливо, до 1 тис. осіб.

Хід події

Хронологія подій спірна. Ще 1238 р. Мунке здійснив розвідку, запропонувавши місту піддатися монголам, але тодішній київський князь, учасник битви на Калці і майбутній мученик за віру, Михайло Всеволодович убив монгольських послів і втік до Угорщини. Імо-

вірно, у вересні 1240 р. до Києва прорвався монгольський корпус, що блокував підходи до міста, поки Субудай та інші полководці громили укріплені лінії Поросся. Справжня облога почалася з підходом до Києва основних сил Бату (можливо, в листопаді 1240 р.). Літописи неоднозначно оцінюють, скільки тривала активна фаза облоги й штурму – в будь-якому разі, основний удар монголів було спрямовано на південні, так звані Лядські ворота (район нинішнього майдану Незалежності), де каменемети зрештою пробити верх стіни. Основною надією киян був знаменитий Ярославів вал – стіни, що сягали 12 метрів заввишки і 20 завширшки, а також рови та надовби перед валом. Укріплення в центрі Києва (давнє «місто Володимира») були не такими потужними, до того ж вони, напевне, були частково розібрані в попередні часи. Зважаючи на малу кількість важкоозброєної дружини, основну масу захисників становили незахищені обладунками ополченці, озброєні списами, сокирами, булавами, луками (під час розкопок Києва і міст Поросся знайдено величезну кількість руських і монгольських стріл), рідше мечами та шаблями. Монголи традиційно мали велику кількість легкої кінноти-лучників, але разом із тим у війську були й загони важкоозброєних дружинників-нукерів. Ключову роль у штурмі міст часто відігравали важкі катапульти («пороки» в літописі), які споруджували перед штурмом, а також набрані в знищених раніше містах і селах полонені – «облоговий натовп» (монг. «хашар»), котрий ішов у перших лавах штурмувальників і зазнавав величезних втрат.

Почався штурм, котрий тривав як мінімум два дні (за іншою версією, 19 листопада монголи взяли «місто Ярослава»), а 6 грудня остаточно заволоділи центром княжого Києва, «містом Володимира»). Про відчайдушний опір киян свідчать і літописи, і результати розкопок – бій тривав не лише на стінах, а й на вулицях та в будинках. Останнім місцем спротиву киян стали барикади в частині «міста Володимира» біля Десятинної церкви (була зруйнована чи то через велику кількість тих, хто намагався врятуватися на хорах церкви, чи то через обстріл з каменеметів), а також, можливо, інші кам'яні храми (наприклад, собор Святої Софії, Трьохсвятительська церква тощо).

Наслідки події

Переважна частина оборонців та мешканців Києва загинула (це підтверджують мото-рошні археологічні знахідки братських могил тисяч киян, виявлені ще в XIX ст.), в полон було взято пораненого Дмитра (помилований), та, можливо, частину ремісників. 1245 р. місто стояло в руїнах (папський посланець Д. де Плано Карпіні згадує про 200 віцілих будинків). Падіння Києва, який згодом остаточно втратив своє значення символу єдності Русі після переїзду митрополита Максима 1299 р. до Володимира, стало трагічним символом початку нової, вкрай неоднозначної для Південно-Західної Русі доби залежності від Монгольської імперії. Втрати монголів невідомі, можливо, значні – кілька тисяч осіб, але вони все ж не завадили Бату продовжити успішний для монголів похід проти Галицько-Волинської Русі, Угорщини та Польщі.

Історична пам'ять

Загибель давньої столиці оплакана руськими літописцями, протягом кількох наступних століть мандрівників вражали руїни київських соборів, що нагадували декому з них руїни Трої. Героїчна оборона Києва знайшла своє відображення в публіцистиці, літературі (роман В. Яна «Батий»), мистецтві часів Російської імперії, СРСР, сучасної Росії та України як символ сили російського (або, відповідно, українського) духу (виявом чого стали картини В. Шаталіна, К. Фадеева, пам'ятний хрест захисникам Києва біля стіни Десятинної церкви, сучасні проекти відбудови самої церкви, жвавий інтерес істориків-реконструкторів тощо).

Битва під Ярославом

Дата і місце

17 серпня 1245 р., поблизу міста Ярослав (нині Підкарпатське воєводство, Польща).

Дійові особи

Військо Галицько-Волинської Русі: князь галицький Данило Романович (1201–1264; князь волинський у 1211–1264, галицький у 1238–1264 рр., київський 1240 р., після 1253 р. король Галицько-Волинського королівства, походив із роду київських Мономаховичів, син Романа Мстиславича, найвидатніший правитель Галичини та Волині, засновник нового європейського королівства, талановитий політик і успішний полководець, вів успішні війни проти інших Рюриковичів, Польщі, Литви, Угорщини, Монгольської імперії, ятвягів тощо); князь волинський Василько Романович (1203–1269; волинський князь у 1231–1269 рр., брат і багаторічний надійний союзник Данила); княжич Лев Данилович (1228–1301; у майбутньому князь галицький і король Русі, під Ярославом, імовірно, командував полком); двірський Андрій (?–?; часто згадується в літописі як один із найкращих полководців Данила); белзький князь Всеволод Олександрович та ін.

Військо супротивників Данила: князь Ростислав Михайлович (1219–1264; з Ольговичів, племінник Данила Галицького по матері, зять Бели IV, у 1230–1231 рр. новгородський князь, у 1236–1238 рр. галицький князь, багаторічний претендент на галицький княжий стіл, часто посідав і втрачав різноманітні княжі столи на Русі та Балканах); бан Фільній (?–1245; старий досвідчений полководець угорського короля Бели IV, керував багатьма походами угорських військ у Галичину за часів молодості Данила Галицького, особистий ворог князя); сандомирський воєвода Флоріан Войцехович (?–?; воєначальник польського князя Болеслава V Сором'язливого); галицький боярин Володислав Юрійович (?–1245; іноді його ототожнюють з керівником боярської опозиції часів юності Данила Галицького, Володиславом Кормильчичем).

Передумови події

На початку 1240-х рр. галицька боярська опозиція знову розпочала відкриті виступи проти князя Данила. Претендентом на галицький княжий стіл виступив племінник князя, Ростислав Михайлович, який заручився підтримкою угорського короля Бели IV та краківського князя Болеслава Сором'язливого. Об'єднане військо Ростислава, галицьких бояр, угорців і поляків улітку 1245 р. взяло Перемишль і почало облогу добре укріпленого Ярослава, залога котрого не змогла самотужки прорвати кільце облоги (Ростислав відбив спробу вилазки і спорудив укріплення навколо міста для облоги). Впевнений у своїй перемозі, юний племінник Данила навіть влаштував під стінами обложеного міста лицарський турнір, де дістав вивих плеча під час двобою. Довідавшись про стан справ, Данило і Василько Романовичі вирушили з Волині до Ярослава, спішно збираючи сили і пославши по допомогу до литовського князя Міндовга та давнього союзника з Польщі – мазовецького князя Конрада (допомога від цих володарів прийшла, але трохи запізно, коли битва вже закінчилася). Виславши вперед авангард під командуванням двірського Андрія, Романовичі швидким маршем пішли до Ярослава. Сили сторін порохувати непросто – битва явно була доволі

масштабною за мірками Середньовіччя, у ній брали участь декілька тисяч важкоозброєних дружинників-лицарів з боку Романовичів (Л. Войтович вважає, що Данило взагалі міг виставити в поле до 3 тис. власних дружинників плюс дружини Василька, белзького князя, а також піші воїни та легкокінні половці, про яких згадує літопис. Загальну мобілізаційну спроможність земель Данила Л. Войтович оцінює 30 тис. піших і кінних воїнів, але ясно, що лише якась частина з цього числа могла бути присутня під Ярославом), не меншою була кількість подібних же воїнів-професіоналів з боку Ростислава і його союзників. Намагання Данила заручитися підтримкою союзників свідчить, що війська були зіставимими за чисельністю і Данило як розумний полководець хотів звести ризик у вирішальній битві до мінімуму.

Хід події

Загроза втрати важливого міста змусила Данила діяти надзвичайно рішуче. Перейшовши Сян і вишикувавши військо в кілька полків, князь розпочав бій навальним наступом. За логікою княжих часів, Данило очолював чоло (центр), Василько – також вельми престижне праве крило, Лев – ліве, авангардом командував Андрій. Його вороги, можливо, мали такий самий розчленований бойовий порядок. У центрі явно стояв Ростислав, бо йому як формальному головнокомандувачеві личило стати лише в одному місці – навпроти ворожого князя, тобто свого дядька, Данила. Зліва – поляки Флоріана Войцеховича, оскільки з ними бився Василько. Праве крило могли становити галицькі бояри-вигнанці або частина угорців. Досвідчений Фільній очолював резерв – засадний полк, сподіваючись, що гарячі русичі швидко виснажаться внаслідок свого нестримного наступу і настане слушний час для вирішального удару. Можливо, дещо темний, але докладний і цікавий опис битви літописцем треба розуміти так: першими в бій вступили авангард Данила на чолі з Андрієм і ворожий центр – гарячий Ростислав Михайлович кинувся на ворога, перейшовши глибокий яр. Сутичка була жорсткою й затягою, Данило кілька разів надсилав своєму полководцеві підкріплення, оскільки Ростислав почав брати над ним гору і частина авангарду відступила до берега Сяну. Тим часом Василько на своєму фланзі зав'язав бій із польськими лицарями, що йшли в бій, грізно співаючи традиційну «Богуродзіцу», і хід бою тут довго залишався неясним. Далі сталася центральна в історії Ярославської битви подія – Данило разом із якоюсь частиною війська, кількома боярами і сином Львом зумів прорватися через ворожий фронт (чи таки здійснив фланговий обхід?) і напасти на ворожий резерв – засадний полк здавна невинного князеві бана Фільнія. Попри величезний ризик володар Галичини бився на списах з охороною Фільнія, ледь не потрапив до бана в полон, чому завадила атака Льва Даниловича, котрий, захищаючи батька, зламав об міцні обладунки угорського воєначальника свій спис. Повторна кінна атака воїнів і бояр Данила розметала угорський полк, Фільній кинувся тікати і був згодом узятий у полон. Тріумфуючи, Данило розірвав угорський прапор, що призвело до падіння моралі у війську Ростислава, який, можливо на той момент уже прагнув вважати себе переможцем. Втеча племінника не могла заспокоїти князя Данила – неясною залишалася доля бою на фланзі Василька. Проте і там Романовичам пощастило: Василько особисто повів воїнів в атаку, і польські лицарі кинулися тікати. Ворога переслідували половці.

Наслідки події

Результатом битви став остаточний розгром галицької боярської опозиції, зміцнення внутрішнього миру та міжнародного престижу Галицько-Волинського князівства, переорієнтація відносин Данила і Бели IV на стримано-дружні та остаточна втрата Ростиславом Михайловичем шансів претендувати на галицький стіл. Щоправда, це не завадило племін-

нику Данила Галицького стати самопроголошеним болгарським царем (помер у Белграді 1264 р.).

Історична пам'ять

Битва відносно добре відома в сучасній Україні, оскільки асоціюється у шкільному варіанті історії України з перемогою українського війська над іноземними загарбниками, а її герої Данило Галицький і Лев Данилович є одними з найпопулярніших вітчизняних історичних персонажів, особливо в Західній Україні (пам'ятники у Львові, Галичі, Володимирі-Волинському). На честь князя названо високу урядову нагороду, знято кінофільм та ще в 1940-х рр., коли Данило асоціювався із «загальноруським» періодом вітчизняної історії, написано роман (автор – О. Югов).

Литовсько-польська доба та козацькі війни

Битва на Синіх Водах

Дата і місце

Ймовірно, вересень – грудень 1362 р. (менш вірогідно – 1363 р.). Можливе місце – район великого городища поблизу села Торговиця на берегах річки Синюха, Новоархангельський район Кіровоградської області.

Дійові особи

Литовсько-руським військом командував великий князь литовський Ольгерд (Альгірдас) Гедимінович (1296–1377; княжив з 1345 р., один із найвидатніших правителів Литви, перетворив її на величезну державу за рахунок приєднання земель сучасної України, частково Росії). Окремими полками командували його племінники, сини Коріата Гедиміновича – Олександр (?–1380), Костянтин (?–1389), Юрій (?–1387) і Федір (?–1414).

Татарським військом командували троє «цариків» (можливо, принців-Чингізидів) – Хачибей (Хаджі-бей, Качибей), Котлобуга і Бекер, а також воєначальник («солтан») Димейтер (Димитр). Через те що подія припадає на час погано висвітленої у джерелах «великої замятні» в Золотій Орді, є чимало припущень про те, ким могли бути вищезгадані ординські правителі. Зокрема, це могли бути хани трьох причорноморських орд, татарські правителі з Криму, намісники котрогось із золотоординських ханів. Через його ім'я Димейтера часто вважають християнином, іноді ототожнюючи з правителем християнського князівства Феодоро в Криму; можливо, справжнім іменем султана було Темір. Про Бекера взагалі часто забувають – він згаданий лише в одному джерелі.

Передумови події

Після вбивства 1359 р. непопулярного хана Бердибека в Золотій Орді – найпотужнішій державі регіону – почалася так звана «велика замятня», більш ніж 20-річна боротьба за владу. Паралельно ішов процес посилення Великого князівства Литовського, котрим керував голова роду Гедиміновичів Ольгерд. Імовірно, похід Ольгерда в степи був пов'язаний із боротьбою за престол в Орді, в іншому випадку навряд чи литовсько-руське військо наважилося б на таку далеку степову експедицію. Чисельність литовського війська підрахувати складно, вона могла сягати кількох тисяч воїнів-професіоналів. Татарське військо, можливо, не надто переважало литовсько-руське за чисельністю.

Хід події

Можливо, фланги литовсько-руського війська спиралися на якісь природні перепони, що не дало змоги татарам здійснити обхідний маневр. Татари намагалися обстрілом із луків розладнати бойові порядки литовського війська, але зробити це їм не вдалося, натомість арбалетники Коріатовичів завдали кочівникам значних втрат. Долю битви вирішив фронтальний удар литовсько-руської кінноти, що прорвала татарський центр і змусила кочівників тікати.

Наслідки події

У битві та під час втечі загинуло чимало татарської знаті (мурз та уланів), доля «цариків» та Димейтера спірна (за М. Стрийковським, вони теж загинули). Литовці взяли великі трофеї у трьох татарських таборах. Втрати переможців невідомі. Результатом битви стало приєднання до Великого князівства Литовського Поділля, закріплення влади над Київським князівством (можливо, приєднане дещо раніше або навіть помітно пізніше). Уявлення про цілковите скидання внаслідок битви «ненависного золотоординського іга з українських земель» є перебільшеним і не надто об'єктивним. У суто військовому плані це фактично перша значна перемога військ Великого князівства Литовського над татарами в умовах степу.

Історична пам'ять

Пам'ять про битву надзвичайно актуалізована в сучасній Україні та почасти в Литві (планується урочисте святкування 650-ї річниці), битва та її герої стали персонажами науково-популярних та художніх книг, картин (дилогія В. Рутківського «Сині води», картина литовського художника Г. Казиміренаса). У більшості сучасних українських науково-популярних праць, підручників та художніх творів подія зображена як «українське Куликове поле», визначальна віха в європейському (а не азійському, репрезентованому татарами) виборі українського історичного шляху.

Кревська унія

Дата і місце

14 серпня 1385 р., замок Крево (поблизу села Крево Сморгонського району Гродненської області, Білорусь).

Дійові особи

Польські шляхтичі – посланці Єлизавети Котроманич (вона ж Єлизавета Боснійська, 1339–1387; донька боснійського князя, вдова короля Угорщини і Польщі Людовіка Анжуйського, фактична регентка Угорщини і Польщі в 1382–1384 рр., талановита жінка-політик з трагічною долею, вбита в ході феодальної війни в Угорщині) та її молодшої доньки Ядвіги (1373–1399; з 1384 р. коронована як король (!) Польщі, добре освічена набожна правителька, відновила Краківську Академію, дотепер популярна в Польщі, у 1980-х рр. католицькою церквою визнана святою).

Представники литовської правлячої династії Гедиміновичів: Ягайло (1351–1434; великий князь литовський у 1377–1381 рр., 1382–1386 рр. і польський король у 1386–1434 рр., володар та спадкоємець Русі); його рідні брати Скиргайло (1354–1397; у 1386–1392 рр. великий князь литовський, у 1395–1397 рр. князь київський, найближчий помічник і союзник Ягайла); Корибут-Дмитро (1358 – після 1404; у 1386–1392 рр. князь чернігівський, новгород-сіверський, предок князів Вишневецьких, Збараських, Сангушків, Чорторійських, Корецьких та ін.); Лугвен (1360 – після 1431; талановитий полководець, учасник багатьох битв проти Тевтонського ордену та шведів); двоюрідний брат вищезгаданих Гедиміновичів Вітовт Кейстутович (бл. 1350–1430; великий князь литовський у 1392–1430 рр., наймогутніший правитель Великого князівства Литовського, попри союз із Польщею вів самостійну політику, спрямовану на об'єднання значної частини Східної Європи під егідою Литви, успішний полководець).

Передумови події

Після смерті короля Угорщини та Польщі Людовіка (Лайоша) Анжуйського 1382 р. його доньки Марія та Ядвіга залишилися основними спадкоємицями відповідно угорського та польського престолів. 1284 р. Ядвігу було урочисто короновано в Кракові як повноправного короля (а не королеву, за середньовічним правом – особу другорядну) Польщі, проте за тогочасними уявленнями правительці був потрібен чоловік (попри той факт, що Ядвізі було заледве 12 років). Першим претендентом на руку Ядвіги став син австрійського герцога Леопольда Габсбурга Вільгельм, котрий влітку 1385 р. прибув до Кракова і був заручений з Ядвігою. Проте дуже швидко польські магнати з Малопольщі (Спитко з Мельштина, Ян з Тарнува, Ян Тенчинський та ін.) знайшли вигіднішого претендента на руку правительки – литовського великого князя-язичника Ягайла, котрий висловив наміри прийняти католицтво і охрестити Литву, поставивши її в політичну залежність від Польщі. Майбутній союз Польщі й Литви був спрямований перш за все проти сильного спільного ворога – Тевтонського ордену. Після гучного скандалу Вільгельм поїхав додому, австрійці розпустили чутки про те, що шлюб між їхнім спадкоємцем і Ядвігою вже відбувся де-факто, а польська делегація вирушила до замку Крево, де перебував Ягайло зі своїми родичами.

Хід події

Власне в замку Крево відбувся тільки перший раунд переговорів, що увінчався підписанням хартії (документа), в якій Ягайлові було обіцяно руку Ядвіги і польську корону, натомість литовський великий князь обіцяв хреститися сам зі своїми братами і народом, знищити язичницькі святилища, звільнити всіх християнських полонених, що утримувалися в Литві, заплатити Вільгельму Габсбургу 200 тис. флоринів відступного, повернути Польщі всі втрачені у війнах останнього часу землі (включно з частиною Галичини, приєднаною колись Людовіком до Угорщини), і – найбільш спірний пункт – «приєднати (лат. *applicare*) литовські й руські землі до Польської Корони». Останній термін польські й литовські історики різних часів трактували вкрай різноманітно – від васальної залежності Литви щодо Польщі (що мало ймовірно) до типової персональної унії незалежних держав, пов'язаних лише особою спільного правителя. На документі стоять печатки лише литовської сторони – Ягайла, Скиргайла, Корибута, Лугвеня та Вітовта.

Наслідки події

Після підписання унії Ягайло переїхав до Кракова, де того ж року був коронований як король Польщі по праву одруження, відвоював в угорців обіцяні полякам у Крево землі, наступного року придушив заколот родичів, нашвидкуруч охрестивши своїх земляків, і залишив у Литві великим князем свого брата Скиргайла. Проте невдоволення литовців і русинів унією призвело до громадянської війни в Литві, яку 1392 р. виграв Вітовт, котрий став союзником і лише формально «молодшим братом» Ягайла. Проте попри всі намагання Вітовта якомога сильніше унезалежнити Литву, доля цієї країни була відтепер тісно пов'язана з долею Польщі, в якій аж до 1569 р. правила започаткована Ягайлом (і, за іронією долі, не Ядвігою, а четвертою дружиною короля, красунею русинкою Софією Гольшанською) династія Ягеллонів.

Історична пам'ять

Сюжети, пов'язані з унією, були і є більш популярними для поляків, ніж для литовців чи українців. У Кракові встановлено пам'ятник Ядвізі та Ягайлу, покликаний увічнити саме цей історичний епізод. У Білорусі 2005 та 2001 р. відбувалися регіональні арт-фестивалі, присвячені події, розпочато консервацію сильно потерпілого в ході воєн ХХ ст. Кревського замку. Не надто відома подія в сучасній Росії (можна згадати хіба що роман Д. Балашова, присвячений їй).

Битва на Ворсклі

Дата і місце

12 серпня 1399 р., десь на берегах Ворскли (точне місце спірне, можливо, поблизу селища Котельва).

Дійові особи

Великий князь литовський Вітовт Кейстутович, до 50 князів з роду Гедиміновичів і Рюриковичів, серед яких слід відзначити князя полоцького Андрія Ольгердовича (?–1399; герой битви на Куликовому полі); його брата князя брянського Дмитра Ольгердовича (?–1399; пращур князів Трубецьких, герой битви на Куликовому полі); онуків Гедиміна – трьох князів із Волині Дмитра, Семена та Гліба Коріатовичів (перший із яких нині часто ототожнюється з головним героєм битви на Куликовому полі, звитязним командиром засадного полку Дмитром Боброк-Волинським). Польським військом, надісланим на допомогу Вітовту, командував воєвода краківський Спитко з Мельштина (1364–1399; герб «Леліва», з 1395 р. правитель Поділля); загоном тевтонських лицарів – комтур Тевтонського ордену з міста Рас-тенбург Томаш Шурвілло (?–1399); молдавським загоном – господар Молдавії Стефан I (правив у 1394–1399 рр.). Разом із Вітовтом пішов у рідні степи й головний винуватець битви – хан Тохтамиш (?–1406; Джучид, у 1381–1395 рр. правитель відновленої Золотої Орди, союзник і згодом ворог Тамерлана, у 1395–1398 рр. хан Криму, вбитий Єдигеєм або його сином Нур ад-Діном) та його син Джелаль-ад-Дін (?–1413; згодом учасник Грюнвальдської битви на боці Литви).

Військом Золотої Орди формально керував хан Темір-Кутлук (?–1399; хан у 1395–1399 рр., Джучид, імовірно, племінник видатного ординського правителя Урус-хана). Але справжньою надією татар був грізний виходець із племені мангіт, беклярбек («бек над беками») і засновник Ногайської Орди, а в 1393–1413 рр. фактичний правитель улусу Джучі, Єдигей (Ідукай, 1340-ті – 1419; видатний політик і полководець, то союзник, то ворог Урус-хана, Тимура, Тохтамиша, сам не будучи Чингізидом, нерідко міняв своїх підставних ханів-Чингізидів на престолі Золотої Орди).

Передумови події

Після кількарязового розгрому Тимуром Золотої Орди, котру очолював Тохтамиш, здавалося, що степова імперія не виживе. Проте її вдалося відродити ватажкам племен зі східних улусів, серед яких був Єдигей, котрий, ще на початку 1390-х рр., зрадивши Тохтамиша, проголосив ханом Темір-Кутлука. На 1399 р. саме Темір-Кутлук та Єдигей взяли гору в Золотій Орді, змусивши Тохтамиша з кількома тисячами його прибічників утекти в Литву до Вітовта. По суті Тохтамиш визнав Вітовта номінальним верховним правителем більшої частини Східної Європи, зокрема Московського князівства, Новгород, Твері та Рязані, за що литовський князь мав допомогти хану повернути престол в Орді. Вітовт уклав також тимчасовий союз із Тевтонським орденом. Переговори з Темір-Кутлуком, котрий вимагав видачі Тохтамиша, провалилися, і Вітовт рушив у степи з небаченим для тих часів військом. Його розміри оцінюють дотепер по-різному, найбільш реалістичною видається оцінка сучасних польських істориків: до 38 тис. кінного та пішого війська. Військо Вітовта мало

15 бомбард. Золотоординське військо взагалі важко обчислити, проте чисельність 90–100 тис. воїнів Єдигея і Темір-Кутлука, на нашу думку, завищена. Ясно одне: Темір-Кутлук мав, можливо, дещо менше воїнів, ніж Вітовт, тому для нього було життєво важливо дочекатися підходу військ Єдигея.

Хід події

Битві передували кількадевні переговори Вітовта та Темір-Кутлука, в ході яких хан навіть погодився... визнати литовського великого князя своїм зверхником. Проте ситуація змінилася з прибуттям до ординців сильного підкріплення на чолі з Єдигеєм, котрий по суті став головнокомандувачем війська кочівників. Про хід битви з джерел відомо небагато – усі існуючі в історичній літературі описи є спробами реконструкції. Схоже, битва почалася вдень, десь після полудня, причому литовці займали обидва береги Ворскли (переправу стеріг загін поляків), і тривала до настання темряви. Обстріл татар із рушниць і бомбард тевтонцями та поляками виявився малоефективним, але ординці могли вдатися до удаваного відступу, що, вочевидь, спричинило серію непідготовлених атак з боку окремих частин війська Вітовта. Вирішальну роль, напевне, відіграли елітні війська Єдигея, який, як і його суперник, брав особисту участь у битві. Усі джерела наполягають на тому, що наприкінці бою окремі частини литовсько-руського війська билися в оточенні й прорватися вдалося небагатьом. Величезні втрати військ Вітовта в командному складі свідчать про довге й успішне переслідування Єдигеєм розбитого ворога (за джерелами – аж до стін Києва, котрий заплатив татарам викуп).

Наслідки події

Розгром війська Вітовта в одній із найбільших у європейській історії XIV ст. битв був жахливий: за найобережнішими оцінками, загинуло чи потрапило в полон більш ніж половина його війська (значну частину тих, хто врятувався, становили татари Тохтамиша, що першими втекли з поля бою), серед яких були господар Стефан I, комтур Шурвилло, Спитко з Мельштина, князі Андрій та Дмитро Ольгердовичі, Дмитро Коріатович, а загалом, за різними джерелами, – від 50 до 74 князів та видатних представників боярських родів. Вітовту, Тохтамишу та Джелаль-ад-Діну вдалося врятуватися. Єдигей та Темір-Кутлук втратили значно менше. Наслідки битви для Східної Європи були значні, але суперечливі: блискучий полководець і політик Єдигей зміцнив на якийсь час становище Золотої Орди, яка по суті розпалася вже в першій половині XV ст., породивши нові державні утворення (Кримське, Казанське, Астраханське, Сибірське ханства, Ногайська Орда тощо). Зазнали краху честолюбні плани Вітовта стати гегемоном Східної Європи, розірвавши нерівноправний союз із Польщею, та Тохтамиша – повернутися у «велику політику». Стратегічно у виграші опинився головний конкурент Литви у справі збирання земель Київської Русі – Москва. Битва ненадовго, але помітно послабила мілітарну потужність руських земель під владою Литви.

Історична пам'ять

Князь Вітовт завжди був і є одним із найпопулярніших історико-фольклорних персонажів литовців і білорусів, йому присвячені рукописні панегірики й середньовічні народні пісні, в яких згадується і його важка і, попри поразку 1399 р., загалом таки успішна боротьба з татарами. В Україні пам'ять про велику й трагічну битву останнім часом також помітно актуалізувалася, особливо у зв'язку з відзначенням її 600-річчя та 610-річчя; проводяться

фестивалі з залученням істориків-реконструкторів, лицарські турніри, є помітна реакція в пресі, битва добре відома зі шкільних підручників.

Грюнвальдська битва (битва під Танненбергом)

Дата і місце

15 липня 1410 р., територія між селами Грюнвальд, Танненберг (нині Стембарк) і Людвігсдорф (нині Лодвігове), сьогодні Острудський повіт Вармінсько-Мазурського воєводства, Польща.

Дійові особи

Найдосвідченішим командувачем союзного війська був великий князь Литви Вітовт, польським контингентом командував його двоюрідний брат король Польщі Ягайло, помітними фігурами в литовському війську були князі Лугвен Ольгердович (після 1356–1431; у 1389–1392 рр. княжив у Новгороді, 1404 р. приєднав до Литви Смоленськ, у 1392–1431 рр. князь мстиславльський) та Сигізмунд Корибутович (бл. 1395–1435; племінник Свидригайла, активний учасник гуситських воєн, двічі ставав чеським правителем, досвідчений полководець, переможець католицьких хрестоносців у битві під Устем-над-Лабем 1426 р.). Союзними Вітовту татарами командував Джелаль-ад-Дін (бл. 1380–1413; син хана Золотої Орди Тохтамиша, можливо, вбив під Грюнвальдом Ульріха фон Юнгінгена, у 1412–1413 рр. хан Золотої Орди, вбитий родичами).

Військом Тевтонського ордену командували великий магістр Ульріх фон Юнгінген (1360–1410; у 1404–1407 рр. великий маршал, з 1407 р. великий магістр ордену, гарний воїн і нерозважливий політик); великий маршал Фрідріх фон Валенрод (?–1410; у 1407–1410 рр. великий маршал, тобто «міністр оборони». Тевтонського ордену); великий комтур Куно фон Ліхтенштейн (бл. 1360–1410; у 1392–1396 рр. комтур Рагнітський, у 1402 р. комтур Меве, з 1404 р. великий комтур ордену, відав економікою, внутрішнім порядком на землях ордену, ушавлений фехтувальник). У битві на боці польсько-литовського війська брали участь також знаменитий у майбутньому полководець чеських гуситів Ян Жижка (1360–1424), найушавлений польський лицар Середньовіччя Завіша Чорний (1379–1428) та ін.

Передумови події

Давнє протистояння Тевтонського ордену з язичниками Східної Європи (балтськими племенами пруссів і литовців), що почалося ще в XIII ст., спричинило завоювання й асиміляцію орденем пруських земель (остаточно в 1280-х рр.) і загрозувало етнічній і культурній самобутності литовців, котрі майже сто років з великими жертвами чинили опір натиску ордену. У 1381–1384 рр. орден змусив Литву поступитися частиною корінних литовських земель – Жемайтією, не визнавши факту хрещення Литви Ягайлом 1385 р. З Польщею в ордену були територіальні суперечки і боротьба за контроль над виходом до Балтійського моря річками Пруссії й Померанії. У травні 1409 р. почалися повстання на території підлеглої ордену Жемайтії. Їх одразу підтримала Литва, а згодом і Польща; у відповідь на це фон Юнгінген оголосив обом країнам війну. На якийсь час війну вдалося припинити за посередництвом чеського короля Вацлава IV, проте влітку 1410 р. війна відновилася з нових нападів литовців на землі ордену. Водночас обидві сторони збирали сили: орден зібрав велике військо – 11–27 тис., ядром якого була ушавлена важка кіннота, найманці й добровольці з Європи, а також кілька великих бомбард – тогочасної військової новинки,

проте сили Литви і Польщі були більшими (16–39 тис., за різними підрахунками, відома точно лише одна кількість кінних хоругв – 51 у тевтонців, 50 у поляків і 40 у литовців). Власне лицарів ордену в битві було до 450 осіб, вони виконували командні функції. У складі обох військ були чехи, німці, поляки, на боці Литви і Польщі билися більш ніж тисяча татар Джелаль-ад-Діна. Основу війська союзників становили поляки, білоруси, литовці, українські землі також виставили до союзного війська як мінімум 12 хоругв (львівська, перемишльська, холмська, галицька, три подільські, ярославська, київська, кременецька, стародубська, чернігово-сіверська князя Сигізмунда Корибутовича), насправді їх могло бути більше, проте не всі «руські» хоругви Вітовта названі в джерелах за іменами, що були на їх чолі (тому ці хоругви не ідентифіковані).

Хід події

Битва почалася вранці 15 липня на полі, обраному ордену. До бою кожен із командувачів готувався по-своєму: Юнгінген укріплював позицію, розставляючи артилерію й арбалетників, Вітовт надихав війська і рвався в бій, а Ягайло плакав, молився і посвячував у лицарі молодих воїнів. Орденці були вишикувані в дві лінії, праворуч Ліхтенштейн, ліворуч – Валенрод. У резерві – 16 хоругв великого магістра. Союзники з огляду на чисельну перевагу мали три лінії, праворуч – литовське військо Вітовта, ліворуч – поляки Ягайла. Аби спровокувати союзників на необдуману атаку, великий магістр надіслав Ягайлу і Вітовту два мечі з явним натяком, що його ворогам бракує зброї чи мужності. Вітовт першим повів у бій литовську кінноту і татар. Залпи німецьких бомбард були неточними, і литвини близько години люто билися проти військ Валенрода. Важче озброєні тевтонці зуміли переламати на свій бік хід бою, і Вітовт оголосив відступ (який польські джерела й дослідники найчастіше вважають втечею, а литовські й білоруські – планованою військовою хитрістю). Кіннота Валенрода кинулася навздогін, проте не наздогнала своїх здебільшого легше озброєних ворогів. Натомість у центрі мужньо билися смоленська, мстилавська й оршанська хоругви Лугвена Ольгердовича (славу напівнезалежного Смоленського князівства на чолі з нащадком Гедиміна російські автори часто ненав'язливо перетворюють на таку собі «російську воїнську славу»), ліворуч поляки насилу стримували наступ Ліхтенштейна протягом кількох годин. У запеклій боротьбі німці ледь не захопили королівський польський прапор, дивом врятувався від загибелі Ягайло. Імовірно, долю бою вирішило успішне введення в бій Ягайлом резервів і запізніле таке саме рішення Юнгінгена. Довша польська друга лінія почала охоплювати тевтонців, і великий магістр завдав удару своїм резервом. Результат битви висів на волосинці. У цей вирішальний момент у тил тевтонцям, котрі спробували охопити поляків із флангу і тилу, вдарили війська Вітовта, що повернулись на поле бою. Кілька тевтонських хоругв кинулися тікати, решта мужньо загинули на полі бою навколо свого великого магістра. Литвини і татари переслідували розбитого ворога до табору, який був узятий з ходу. Довга (10–11-годинна) битва була завершена.

Наслідки події

Загинуло все вище керівництво ордену, 205 лицарів, до третини війська, решта здебільшого потрапила в полон, врятувалися до 1,5 тис. осіб. Втрати польсько-литовського війська невідомі, але вони були значними (сучасні оцінки – 4–5 тис. убитими, 8–10 тис. пораненими). Проте спроби Ягайла і Вітовта взяти орденську столицю Марієнбург провалилися, і 1411 р. було підписано Торунський мир: орден назавжди втрачав непокірну Жемайтію, Добжинську землю, виплачував величезну контрибуцію переможцям. Знищення кращих командних кад-

рів, маси війська, фінансові витрати підірвали сили ордену, котрий вже ніколи не набував такої могутності, поступово перетворюючись з агресивного сусіда на польського васала.

Історична пам'ять

Знакова подія в історії Східної Європи (особливо Німечини, Польщі, Литви, Білорусії, Росії, України, причому в кожній зі згаданих країн існує свій варіант «грюнвальдської легенди»). У XIX–XX ст. на хвилі зростання місцевого націоналізму пам'ять про битву була надзвичайно актуалізована (роман Г. Сенкевича «Хрестоносці», відома картина Я. Матейка), тенденція продовжена в XX ст. (німецька пропаганда стосовно «героїв-хрестоносців» та битви 1914 р. під Танненбергом як «реваншу за 1410 р.», радянська контрпропаганда під гаслом «єднання слов'ян проти тевтонів»). У СРСР на честь битви було названо футбольний та баскетбольний клуби в Литві («Жальгіріс»), у Польщі з 1943 р. існує нагорода «Хрест Грюнвальда». На початку XXI ст. ситуація дещо змінилася в бік деполітизації пам'яті про подію. Щороку проходять фестивалі реконструкторів події. Особливо урочисто пройшло святкування 600-ї річниці битви, що перетворилося на свято єдності Центрально-Східної Європи (на урядовому рівні святкували Польща, Білорусь, Литва). На жаль, участь України у святкуванні була незначна через позицію української влади.

Битва під Вількомиром

Дата і місце

29 серпня – 1 вересня 1435 р., околиці містечка Пабаїскас, за 10 км від міста Вількомир (нині Укмерге, Литва), на березі річки Свята (лит. Швентойя).

Дійові особи

У битві зішлись війська двох претендентів на престол Великого князівства Литовського.

Першим був колишній великий князь литовський Свидригайло Ольгердович (1360-ті – 1452; князь Великого князівства Литовського в 1430–1432 рр.); молодший син великого князя Ольгерда, людина з дуже бурхливою біографією, котра вчинила чимало нерозважливих учинків включно з убивством київського митрополита Герасима за кілька місяців перед битвою. Від самого проголошення великим князем укладав угоди з Москвою та орденом, активно воював проти свого старшого брата Ягайла, на той момент короля Польщі, роблячи ставку на руських князів і бояр, чим відштовхнув від себе власне литовську знать. Остання 1432 р. вибрала собі нового князя – Зигмунта Кейстutowича, двоюрідного брата Свидригайла. Під Вількомиром самого Зигмунта не було. З причини відсутності у Свидригайла помітних військових талантів більш правомірно вважати справжніми командувачами його військ героя Грюнвальда Сигізмунда Корибутовича та магістра лівонських лицарів Франка фон Керксдорфа (?–1435, у 1420-х рр. комтур Ліхули, з 1433 р. 34-й магістр Лівонської провінції Тевтонського ордену). На боці Свидригайла також билися кілька десятків руських князів із земель нинішньої України, Білорусії та частково Росії (Твер).

Супротивне військо очолював син «діючого» великого князя литовського Зигмунта Кейстutowича – Михайло-Болеслав Зигмунтович (до 1406 – після 1452; князь стародубський, талановитий полководець). Польський контингент у війську Зигмунта очолював польський лицар Якуб Кобилянський (?–1454; досвідчений полководець, що служив литовському князю Вітовту і був його маршалком дворовим). У війську були також десятки лідерів литовських знатних родів.

Передумови події

З 1432 р. у Литві не припинялася відкрита громадянська війна між руськими князями і боярами (здебільшого підтримували скинутого в результаті перевороту і ледь не вбитого змовниками Свидригайла, котрий надав православним руським родам Великого князівства Литовського рівні права з литовськими католицькими) та власне литовськими (здебільшого підтримували Сигізмунда Кейстutowича). Успіхи руського князя Федора Острозького на Волині змусили його сюзерена Свидригайла ще раз спробувати щастя в полі, закликавши на допомогу сусідів Литви – Москву і лівонських лицарів, а також татар. Усе це не могло не турбувати Польщу, котрою правив рідний брат Свидригайла – Володислав-Ягайло, що вирішив допомогти радше своєму кузенові Зигмунту Кейстutowичу, тим паче що Свидригайло заручився допомогою ворогів Польщі – лівонських лицарів. Смерть Ягайла 1434 р. нічого не змінила: фактичний правитель Польщі (за неповноліття сина Ягайла, Владислава III) Збігнев Олесницький активно допомагав Зигмунту Кейстutowичу проти Свидригайла.

Останній нарешті зібрав чималі сили, заручився підтримкою Орди і кинув виклик ворогові на берегах річки Свята.

Кількість і склад військ обох супротивників дискусійні: ймовірно, 7–11 тис. у Свидригайла, Михайло Зигмунтович мав як мінімум не менше військо, причому майже половину становили польські воїни, решту – дружини литовських аристократів.

Хід події

Хід події докладно невідомий. За уривками інформації з різних джерел вимальовується приблизно така картина. 29–30 серпня обидві сторони не поспішали йти в бій першими, укріплюючи табори. Ймовірно, 1 вересня почалася якась передислокація військ Свидригайла, можливо, ініційована лівонським магістром, військо котрого, мабуть, стояло окремим табором. Саме під час цієї передислокації на литовсько-русько-німецьке військо напали поляки Кобилянського, яким вдалося розрізати Свидригайлове військо навпіл, притиснувши до річки та якогось озера. Судячи з того, що основна фаза битви тривала всього близько години (за польськими даними), руські та литовські сили, втративши значну частину командувачів, швидко здалися. Лівонці та чеська піхота, на яких (як на чужинців) нічого доброго у випадку полону не чекало, билися довше і здебільшого загинули на чолі з фон Керксдорфом і всіма комтурами, якась частина їх потрапила в полон. Уже немолодий Свидригайло насилу втік із поля бою.

Наслідки події

Свидригайлове військо зазнало нищівного розгрому і перестало існувати. Загибло 13 руських князів, 42 (цифра неточна) потрапили в полон. Опинилися в полоні також кілька тисяч вояків, решта (здебільшого лівонці) загинула. Поранений Сигізмунд Корибутович потрапив у полон, де за кілька днів помер (або був убитий). Втрати війська Михайла Зигмунтовича і поляків були, ймовірно, невеликі. Після Вількомира Свидригайло остаточно втратив шанси на литовський великокнязівський стіл, який міцно посів Зигмунт (щоправда, останній був невдовзі 1440 р. убитий внаслідок змови руських князів). Надто старий для нових авантур Свидригайло пішов на мирову угоду і спокійно докняжив решту свого життя на Волині, в оточенні руської еліти. А кривава битва під Вількомиром, одна з наймасштабніших битв між представниками Литовсько-Руського князівства за всю його історію, мала помітне значення для подальшого розвитку цієї держави, котра в результаті послаблення багатьох православних руських княжих родів продовжувала еволюціонувати в бік тіснішої співпраці з католицькою Польщею. Для Лівонської провінції ордену битва стала власним Грюнвальдом – лівонські брати зазнали тяжкої поразки, але провінція вижила, негайно уклавши з Литвою і Польщею мир. Щоправда, її геополітичні позиції щодо Литви і Польщі помітно послабшали.

Історична пам'ять

Добре відома сучасникам битва не знайшла яскравого відображення ні в фольклорі, ні в пізнішому мистецтві, що й не дивно для битви по суті середньовічної громадянської війни. Ще за життя учасників битви на її місці збудували церкву, сьогодні на місці події встановлено пам'ятну стелу. Найцікавіше відображення, на нашу думку, вона (разом із вельми своєрідно потрактованою постаттю Сигізмунда Корибутовича) знайшла в класиці сучасного світового історичного фентезі – «гуситській трилогії» А. Сапковського. Інформація про битву як про українську поразку входить до сучасної української шкільної програми з історії.

Битва під Ольшаницею

Дата і місце

Між 27 січня та першими числами лютого 1527 р., околиці давнього городища (давнього міста часів Київської Русі, що звалося Торчеськ) і береги річки Ольшаниця (нині місцевість поблизу села Ольшаниця Рокитнянського району Київської області).

Дійові особи

Литовсько-руським військом керували великий гетьман литовський князь Костянтин Іванович Острозький (1460–1530; був великим гетьманом литовським у 1497–1500, 1507–1530 рр., один із найкращих полководців Великого князівства Литовського за весь час існування держави, неодноразовий переможець татар і московського війська, щедрий покровитель православ'я), великий канцлер литовський Альбрехт Гаштольд (1470–1539; найвпливовіший і найбагатший магнат Великого князівства Литовського, на момент битви воєвода полоцький, троцький, новогрудський, граф Священної Римської імперії); гетьман польний литовський і київський воєвода Андрій Немирович (Немирич, 1462–1541); грізний для татар черкаський і канівський староста Остафій Дашкович (Дашкевич, бл. 1455–1535; герб «Леліва», герой десятків великих і малих походів проти татар і турків, а іноді і з татарами проти Москви, видатний організатор оборони прикордоння Великого князівства Литовського, вважався давніми українськими хроністами «першим гетьманом українського козацтва»); Юрій (Єжі) «Геркулес» Радзивілл (1480–1541; герб «Тромби», каштелян віленський і троцький, видатний воїн і учасник багатьох битв проти військ Московії, Тевтонського ордену, татар). У битві також взяли участь приватні війська руських князів.

Татарами командували якісь невідомі представники роду Гіреїв, полководці хана Саадета I Гірея (правив у 1524–1532 рр.), є згадка про те, що в полон після битви потрапив і був убитий якийсь «царевич» (калга?) Малай.

Передумови події

Хан Саадет I Гірей вів курс на зближення з Османською імперією і Москвою, що спричинило ускладнення у відносинах із Польщею та Литвою. Ходили чутки, що хан просив у султана Сулеймана I яничарів і гармати для взяття Києва. Сулейман готувався до чергового походу в Угорщину, і йому було вигідно нейтралізувати на якийсь час потенційних союзників угорців – поляків і литовців. Можливо, хану було надано якийсь невеликий турецький загін (про турків на Ольшаниці згадують деякі руські джерела). На початку січня 1527 р. великий загін татар (джерела згадують від 20 до 40 тис. нападників) пройшовся по Белзькому та Люблінському воєводствах Польщі, взяв великий ясир і повертався додому через Київщину. Але тут на них чекав неприємний сюрприз. Навздогін татарам уже вирушило невелике військо К. Острозького, що складалося здебільшого з руських та литовських княжих дружин (до 5 тис. кінноти). Після довгої й виснажливої серії маршів Острозький наздогнав ворога на березі Ольшаниці десь в останні дні січня чи в перші дні лютого.

Хід події

Відправивши півторатисячний загін О. Дашковича та Ю. Слуцького відрізати ворогу шлях до відступу, князь Острозький атакував ворожий табір на світанку після ночі, коли татари, почуваячись у безпеці, бенкетували захопленою худобою. У результаті татарське військо було (рідкісний випадок) заскочене зненацька, втратило коней, яких захопили руські вояки, і змушене було битися в снігу спішеним. Здебільшого легкоозброєні татари не мали особливих шансів проти руської кінноти; єдині, хто бився довго і всерйоз (майже увесь світловий день), – важче озброєна охорона «юного хана». Втікачів перехоплював загін Дашковича і Слуцького.

Наслідки події

Татарське військо було не просто розбите, а практично знищене – джерела говорять про 20–26 тис. загиблих у бою і від холоду татар (можливо, тут є певне перебільшення). Після такої битви мали бути тисячі полонених, але в люті морози й сніг їх було б важко привезти до княжих маєтків, і Острозький наказує їх убити за винятком 700 осіб (очевидно, знатних). Втрати руського війська невідомі. Головним результатом битви стало те, що небезпека для Великого князівства Литовського з боку Криму на якийсь час зменшилася, хан відновив доволі дружні відносини з королем. З татарського полону було врятовано багато тисяч українців, білорусів, поляків.

Історична пам'ять

Остання грандіозна перемога князя Острозького (помер 1530 р.) прогриміла на всю Східну Європу. Вона була оспівана у віршах (поемі Т. Жебравського, панегірику Д. Септенія на честь Гаштольда, де, щоправда, про Острозького взагалі не було згадано) та прозі. Острозького величали «найвищим імператором, що веде війни проти татар», влаштувавши йому справжній «давньоримський» тріумф у Кракові – з трофеями, полоненими і привітаннями від короля. Сучасні українці знають про цю битву значно менше, здебільшого зі сторінок деяких підручників та праць краєзнавчого змісту.

Заснування Хортицького замку Д. Вишневецьким

Дата і місце

1552 (або 1553) – 1556 рр., острів Мала Хортиця (нині острів Байда поблизу острова Хортиця на Дніпрі, територія міста Запоріжжя).

Дійові особи

Князь Дмитро Іванович Вишневецький (1517–1563; з Гедиміновичів, людина з бурхливою біографією, у 1550-х рр. староста канівський і черкаський, організатор козацьких загонів, у 1558–1561 рр. васал Івана Грозного, невтомний борець проти османів у Причорномор'ї, згодом знову литовський урядовець, претендент на молдавський княжий стіл, легендарний козак Байда у козацьких думках).

Передумови події

Ідею заснувати на одному з островів Дніпра замок із постійним гарнізоном для ведення далекої розвідки щодо кримських і ногайських татар з метою раннього оповіщення про їхні походи по ясир і зриву переправ на зручному Кічкаському перелазі через Дніпро висловлювали декілька видатних річпосполитських прикордонних воєначальників XVI ст., серед них Предслав Лянцкоронський і Євстафій Дашкевич. Проте небажання литовської влади псувати і без того непрості відносини з Кримом і союзереном хана – султаном Османської імперії, а також небажання магнатів іти на додаткові фінансові витрати задля утримання гарнізону не давали змоги здійснити ці плани. Князь Дмитро Вишневецький, молодий, авантюрний, небагатий аристократ із Волині, довів-таки цю ідею до реального втілення, діючи напівофіційно.

Хід події

На початку 1553 р. Дмитро Вишневецький на власні кошти розпочав будівництво фортеці та верфі на острові Мала Хортиця, мобілізувавши канівських і черкаських міщан і козаків. Князь діяв на свій страх і ризик – великий князь литовський Сигізмунд II Август не хотів псувати відносини з кримським ханом Девлет-Гіреєм і султаном Сулейманом I Кануні. Проте влітку 1553 р. Вишневецький зробив дивний учинок – перейшов на півроку на турецьку службу, ймовірно, побувавши в Стамбулі «з усією своєю ротою» (тобто невеликим приватним військом). Ця «турецька служба» князя дуже стурбувала Сигізмунда Августа, і вона ж згодом призвела Байду до трагічної загибелі як «зрадника» османів. Повернувшись восени того ж року на Малу Хортицю, князь продовжив будівництво замку, проти чого різко протестував у своїх листах до великого литовського князя кримський хан. Хортицький замок будувався з відома офіційної литовської влади – щоправда, Сигізмунд Август, виправдовуючись перед кримським ханом Девлет-Гіреєм, стверджував, що Вишневецький «перевищив службові повноваження», адже його було послано на нижню течію Дніпра для організації тут степової сторожі, а не для створення бази для походів на ханство. Реальної допомоги (грошима, людьми) Байда, щоправда, не отримав. Але історики не схильні довіряти королю – він просто не хотів, аби справа Хортицького замку була використана татарами як привід

для серії великих набігів на його землі (дрібна прикордонна війна тут ніколи не припинялась і стала майже нормою). Тому Сигізмунд намагався переконати свого кримського «колегу», що замок на Хортиці вигідний і самому Кримському ханству – він заважатиме запорозьким козакам грабувати татарські міста і купців. Але Девлет-Гірей розумів, у чому тут справа, і в січні 1557 р. прийшов з великим військом вибивати Вишневецького з Хортиці (річка Дніпро замерзла, і татари дісталися Хортиці по кризі). За особистим зізнанням князя, його скромний дерев'яно-земляний замок витримав 24-денну облогу, причому сам Дмитро керував обороною і брав участь у боях, стріляючи в татар, що лізли на приступ, із лука (недаремно на відомому портреті Дмитро Вишневецький зображений саме з тугим турецьким луком і стрілами, а в пісні про Байду головний герой теж із лука застрелив султана, його дружину і доньку – легенда, яка може мати підґрунтям усім відому стрілецьку майстерність князя Вишневецького). Відбитися допомогли Вишневецькому і трофейні турецькі гармати: за три місяці до облоги, у жовтні 1556 р., він несподівано напав на татарську фортецю Іслам-Кермен у пониззі Дніпра, взяв її і вивіз звідти гармати для укріплення свого замку (мабуть, саме цей напад і став останньою краплиною, яка переповнила чашу терпіння Девлет-Гірея). Князь Вишневецький розумів, що хан, осоромлений поразкою, ще повернеться, і тому просив у короля гармати й підкріплення. Але обережний Сигізмунд Август не хотів, аби «через Вишневецького» розпочалася війна з Кримом (дякуючи на словах за героїзм, король не надав реальної допомоги і цього разу), і князь Дмитро залишився наодинці з грізним ворогом, з котрим можливості компромісу були вичерпані. За таких умов середньовічний васал мав право пошукати собі такого сюзерена, який захищав би його. Саме це і зробив Вишневецький – звернувся до володаря Московської держави Івана Грозного.

Через царських посланців Вишневецький передав Івану Грозному лист, де йшлося про його бажання служити цареві. Швидше за все, Вишневецький «застрахувався» на випадок чергового погіршення відносин із Сигізмундом-Августом. Як виявилось, він зробив це недаремно. Адже наприкінці літа 1557 р. хан Девлет-Гірей знову з'явився під стінами фортеці князя Дмитра на Хортиці. Гірше того – цього разу султан надав йому допомогу у вигляді турецької флотилії та допоміжного волоського війська. Але й така потужна сила не змогла взяти замок Вишневецького приступом. Князь розпачливо відбивався, поки був провіант і боєприпаси. Потім козаки Вишневецького почали залишати свого командувача, тікаючи Дніпром на човнах. Сам Вишневецький, не бажаючи здаватися на сумнівну ласку переможця, вислизнув із фортеці з рештками гарнізону і почав готувати до оборони Черкаси. Але турки і татари, зруйнувавши замок на Хортиці, повернулися на пониззя Дніпра, і князь отримав бажаний перепочинок. Можливо, Дмитро Вишневецький не найкращими словами згадував короля, що покинув свого васала напризволяще. Справа тут була не стільки в особистих стосунках Ягеллона і Корибутовича, скільки в геополітиці – Польсько-Литовська держава готувалася до можливого збройного протистояння з Московським царством через володіння Лівонського ордену, і Сигізмунду-Августу був конче потрібен не просто спокій на південному кордоні, а навіть союз із Кримом. Вишневецький же виявився такою собі «кісткою в горлі» як для короля, так і для хана з султаном. Тому князь Дмитро цілком міг розглядати події пізнього літа 1557 р. як спробу його «підставити». Інша річ, що особливих «комплексів» з приводу зміни сюзерена він не відчував, як і личить справжньому козакові-кондотьєру, «джентльмену фортуни».

У вересні 1557 р. князь Дмитро залишив Черкаси і поїхав до Москви – супротивника Криму та Польсько-Литовської держави і фактично єдиного потенційного союзника князя. Цар щедро обдарував Вишневецького «великим жалуванням»: дав йому Бельовське князівство (територія сучасної Тульської області Російської федерації), 10 тис. карбованців тощо. Проте насправді це був лише початок тернистого політичного і бойового шляху козака Байди.

Наслідки події

Хортицький замок навряд чи можна вважати справжньою першою Запорозькою Січчю, зважаючи на його короткий термін і непрості обставини існування. Радянські дослідники, намагаючись змалювати діяльність «феодала» Вишневецького переважно чорними фарбами, наполягали на абсурдній тезі, що замок на Малій Хортиці взагалі був створений для того, аби перешкоджати втечам козаків за пороги, а отже, виконував майже ті самі функції, що й фортеця Кодак у 30-х рр. XVII ст. Проте загалом важко заперечити, що укріплення Вишневецького могло стати таким собі «магнітом» для дрібних козацьких загонів – тут можна було поторгувати, поділитися інформацією, у випадку потреби посиливши гарнізон замку, який складався із надвірних козаків князя. Схоже, що саме в цей період Дмитро Вишневецький став таким собі неофіційним «гетьманом» запорозького козацтва. А мученицька й героїчна смерть князя в Стамбулі 1563 р. взагалі увічнила його ім'я перш за все серед його колишніх бойових побратимів – дніпровських козаків.

Історична пам'ять

Ненависний для турків (котрі знали його як «кондотьєра Думитрашку»), уславлений козацькими літописами як «запорозький гетьман» і малопопулярний за радянських часів Дмитро Вишневецький здобув заслужений реванш у сучасній Україні – саме в дещо гіпертрофованій іпостасі «засновника Запорозької Січі». Саме як козацький гетьман і засновник Січі він зображений на ювілейних монетах і марках, на пам'ятному знаку, встановленому на честь заснування Хортицького замку на острові Хортиця. На честь князя названі вулиці в Черкасах, Тернополі, Коломиї та Бучі, його ім'ям мав називатися корабель ВМФ України, розібраний на метал 1995 р. У 2000-х рр. було проведено розкопки замку на Хортиці. Проте справді безсмертним пам'ятником князю-козаку стала автентична українська народна «Пісня про Байду».

Люблінська унія

Дата і місце

1 липня 1569 р., кафедральний собор міста Люблін (центр воєводства, Південна Польща). Затверджена королем 3 липня.

Дійові особи

Король Польщі і великий князь Литви Сигізмунд II Август (1520–1572; останній Ягеллон на польському і литовському престолах, уклав Віленську унію з Ліфляндією 1561 р., розпочав війну з Московською державою, уклав перший реєстр українських козаків, покровитель мистецтв і прихильник релігійної толерантності); польські діячі Станіслав Чарнковський (1526–1602; великий коронний референдар, маршалок польського сейму 1569 р., дипломат); Філіп Паднєвський (1510–1572; підканцлер коронний у 1559–1562 рр., єпископ краківський у 1562–1572 рр., секретар великий коронний з 1557 р., видатний польський політик, церковний діяч, меценат, редактор акта про Люблінську унію).

Литовські магнати Ян Гієронім Ходкевич (1537–1579; у 1566–1578 рр. гетьман Ліфляндії, воював проти Московії та Швеції, кальвініст, згодом католик); Миколай Кішка (1524–1587; підчаший великий литовський, староста бельський, з 1569 р. воєвода підляський, прихильник польсько-литовського зближення); Домінік Пац (бл. 1525–1579; 1569 р. вітебський каштелян, у 1571–1579 рр. смоленський каштелян); князь Микола Радзивілл Рудий (1512–1584; у 1566–1579 рр. воєвода віленський, у 1553–1566 та 1577–1584 рр. великий гетьман литовський, у 1566–1579 рр. великий канцлер литовський, супротивник унії, кальвініст); його син, вже уславлений молодий воїн Криштоф Микола Радзивілл Перун (1547–1603; крайчий литовський у 1567–1569 рр., підчаший литовський у 1569–1579 рр., польний гетьман литовський у 1572–1589 рр., каштелян трокський у 1579–1584 рр., підканцлер литовський у 1579–1585 рр., воєвода віленський з 1584 р., великий гетьман литовський з 1589 р.); Остафій Волович (бл. 1520–1587; з православного роду, видатний литовський діяч, дипломат, у 1579–1587 рр. великий канцлер литовський, прихильник протестантизму і супротивник унії з Польщею).

Руські князі Василь-Костянтин Острозький (1526–1608; найбагатший і найвпливовіший руський магнат, з 1550 р. маршалок земський волинський, з 1559 р. воєвода київський, покровитель православ'я і української культури, спочатку прихильник, а згодом супротивник Брестської церковної унії); Роман Сангушко (1537–1571; уславлений перемогами над татарами і московським військом полководець, з 1566 р. воєвода брацлавський, один із небагатьох князів Великого князівства Литовського, що одразу підписав акт про унію в Любліні); Стефан Збаразький (1518–1585; воєвода вітебський у 1555–1564 рр., каштелян трокський у 1564–1566 рр., воєвода трокський у 1566–1585 рр., успішно воював проти Московії, спочатку супротивник, згодом прихильник унії з Польщею).

Передумови події

Із часів Кревської унії Польща і Литва часто були поєднані особою одного правителя, котрий був водночас королем Польщі і великим князем Литви (це підтверджувала ціла низка уній XV ст.). Проте подальше зближення держав, продиктоване певними геополітич-

ними інтересами, зустрічало запеклий опір литовської знаті, котра небезпідставно побоювалася втратити литовську державність. Литовські володіння в Україні та Білорусі були дуже привабливими для польських магнатів, які не мали права купувати землі на теренах Великого князівства Литовського. Водночас литовська і руська шляхта прагнула домогтися прав польської шляхти, аби урівнятися з литовськими і руськими магнатами (князями і панами). Остаточним поштовхом до унії став вступ Литви 1561 р. до Лівонської війни з Московською державою (Литва взяла під свою протекцію Лівонський орден, розбитий царем Іваном IV Грозним). Попри певні початкові успіхи Литва стояла перед перспективою військової катастрофи, і її лідери вирішили порушити питання про державне об'єднання з Польщею на засадах рівності й дотримання всіх прав Великого князівства Литовського. 10 січня 1569 р. у Любліні було скликано об'єднавчий сейм. Литовська делегація, очолювана Миколою «Рудим» Радзивіллою, наполягала на великих правах для Литви, польська сторона відстоювала проект Падневського, який передбачав символічне і реальне домінування Польщі. У ході обговорення на знак протесту 1 березня більшість литовських магнатів залишили Люблін, сподіваючись на зрив сейму. Проте король Сигізмунд II Август і польські магнати звернулися до литовської і руської шляхти й кількох руських магнатів, що погодилися на унію за умов надання шляхті Великого князівства Литовського прав польської шляхти, а магнатам – можливості обіймати й надалі посади в руських землях без особливих змін їх внутрішнього устрою. Король своїм універсалом у березні 1569 р. приєднав до Польського королівства Підляське і Волинське воєводства. Литовці (яких тепер очолював Я. Ходкевич) повернулися на сейм, проте вже було пізно – у них за спиною Сигізмунд домовився із руськими магнатами та шляхтою і в травні приєднав до Польщі ще й Поділля (Брацлавщину) та Київщину. Литві з її «руських» володінь залишилися лише білоруські землі та Берестейщина. У такій ситуації литовська знать була змушена рятувати рештки литовських володінь.

Хід події

Унія була попередньо підписана 28 червня, схвалена депутатами польського і литовського сеймів 1 липня 1569 р. Обидві держави об'єднувалися в єдину Річ Посполиту (переклад латинського терміна «Республіка») Обою Народів. Передбачалося, що її очолюватиме виборний король, який титулувався «королем польським і великим князем литовським». Коронувався він у Кракові. Унія передбачала спільний двопалатний «вальний» сейм, а договори з іноземними державами мали укладатись від імені Речі Посполитої. Пани обох держав діставали право на володіння маєтками на всій території Речі Посполитої. Митні кордони ліквідовувалися, у державі уніфікувалася монетна система (проте основна монета – срібний гріш – і надалі був основою двох різних грошових одиниць – польського златого і копи литовських грошей). За Литвою зберігалася автономія у вигляді власного права й суду, адміністрації, війська, скарбниці й державної мови (руської до 1697 р.). Окремими залишались деякі ознаки держави (печатка, герб, закони – 1588 р. для узгодження з польським правом було ухвалено новий 3-й Литовський статут). Українські землі, що входили до складу Польщі, були поділені на Подільське, Брацлавське, Белзьке, Руське, Волинське та Київське воєводства (1618 р. до них додасться ще Чернігівське). Воєводства поділялися на повіти (староства). Для Волинського, Брацлавського і Київського воєводств було збережено дію Литовського статуту й староукраїнської мови в діловодстві.

Наслідки події

Наслідки події неоднозначні для всіх трьох компонентів нової держави (Польщі, Литви, Русі). Для Польщі це був безсумнівний зовнішньополітичний успіх, котрий зробив її

лідером у новій, найбільшій у Європі державі. Проте закріплення величезних прав шляхти коштом прав інших станів і короля зрештою призвели до занепаду держави. Для Литви це був початок кінця литовської могутності, тепер литовці мали постійно відстоювати свою державність у складі Речі Посполитої. Для Русі-України (яка виявилася «третьою зайвою» в Речі Посполитій Обох Народів) спочатку зміни були незначні (що було чітко зафіксовано в акті про унію), проте в міру вимирання старих княжих родів, переходу вцілілих представників вищого прошарку еліти в католицизм чи унію культурний розрив між ними та їхніми підданими ставав дедалі відчутнішим, польська експансія на українські землі ставала все реальнішою, що зрештою спричинило козацько-польське, католицько-православне, згодом русько-польське протистояння в межах єдиної Речі Посполитої, а в далекому наслідку і загибель цієї держави.

Історична пам'ять

У Любліні в ХІХ ст. було встановлено пам'ятник унії, 1869 р. у Львові на Високому замку було споруджено курган на честь події, їй присвячено відому картину Я. Матейка (1869 р.). В Україні, Білорусі, Литві домінує значно стриманіша оцінка здобутків унії і навіть вельми критичне ставлення до неї.

Повстання К. Косинського і битва під П'яткою

Дата і місце

2 лютого 1596 р., околиці міста П'ятка (нині село за 18 км від міста Чуднів, райцентру в Житомирській області).

Дійові особи

Козацьке військо: Криштоф Косинський (бл. 1545–1593; з Підляшшя, шляхтич-козак на Запорозжі, 1590 р. полковник реєстровців, з грудня 1591 р. титулував себе гетьманом, очолював перше велике повстання реєстрових та нереєстрових козаків проти Речі Посполитої); Сасько (Сашко) Федорович (?–1596; відомий полковник реєстровців, загинув під час повстання Наливайка в битві під Гострим Каменем) та ін.

Річпосполитське військо: воєвода київський, маршалок волинський князь Василь-Костянтин Костянтинович Острозький; його син Януш Острозький (1554–1620; на момент битви староста білоцерківський, богуславський, переяславський, воєвода волинський, каштелян краківський, у 1608–1620 рр. князь острозький, перший уніат із роду Острозьких, останній представник роду по чоловічій лінії); князь Олександр Михайлович Вишневецький (1560–1593; з Гедиміновичів, герб «Корибут», староста черкаський, канівський, корсунський та любецький, досвідчений воєначальник зі степового Прикордоння, рідний дядько Єрмії Вишневецького).

Передумови події

Головною передумовою повстання стала невизначеність правового статусу козацтва в Речі Посполитій XVI ст., помножена на сваволю місцевих магнатів-урядовців внаслідок децентралізованості системи управління в державі. Конкретні причини – майнові суперечки та особисті образи К. Косинського, тривала невплата зарплатні реєстровцям.

Хід події

Повстання Косинського розпочалося в грудні 1591 р., козаки зайняли значну частину Київщини, підвладної кривдникам їхнього гетьмана – Острозьким та їхнім васалам Вишневецьким, забравши чималу здобич і трофеї, а також запровадивши на цій території елементи свого полкового устрою. Небажання Острозьких вести справжню війну проти бунтівного васала пояснюють різними причинами, зокрема недоторканністю основного ядра володінь князя на Волині. Спроби річпосполитської влади врегулювати ситуацію через спеціальну переговорну комісію успіху не мали. Узимку 1592–1593 рр. козаки Косинського розпочали похід на Волинь у напрямку Острополя, що викликало негайну гостру реакцію Острозьких – почався швидкий збір приватних і найманих військ, було оголошено посполите рушення шляхти Київського, Брацлавського та Волинського воєводств.

Наскільки можна відтворити хід подій кінця січня – початку лютого 1593 р., далі відбулося таке. В останніх числах січня Косинський вирішив дочекатися ворога під Острополем і дати бій авангарду Острозьких – тисячному загону кінноті на чолі з княжичем Янушем, котрі атакували повсталих. Януш втратив багато людей і був змушений чекати підходу батька з

основним військом. Козаки тим часом підпалили княжий палац в Острополі й почали відступ на схід – можливо, з метою прориву на Подніпров'я. Косинський на цей час уже не міг не знати про наближення значних сил Василя-Костянтина Острозького і мав зрозуміти, що невдовзі буде оточений. Про те, що козацькому гетьманові вдалося добряче пошарпати кінноту Януша під Острополем, свідчить і той факт, що молодший Острозький не зміг організувати переслідування козаків, що відступали важкими дорогами. Іншої відповіді на питання, як міг козацький табір обігнати кінноту князя Януша й отаборитися у П'ятці (за 70 км на схід від Острополя), немає. Косинський укріпив П'ятку, давши втомленому війську перепочити, готуючись потроху до прориву. Пізнього ранку 2 лютого 1593 р. козаки вийшли з П'ятки рухомим табором і почалася запекла битва, що тривала кілька годин (до заходу сонця, тобто близько 17.00). Спочатку відбулися звичні для тих часів герці-поєдинки, а згодом почався справжній бій – вирішальний для всієї кампанії. У центрі війська Острозьких стояла піхота й гармати, Я. Острозький та О. Вишневецький командували кінними флангами. Обидві сторони билися мужньо, і на початку козаки мали певні успіхи (першими залпами козацької піхоти було вбито дві сотні ворожих коней і чимало вершників). Проте згодом далася взнаки перевага Острозьких у кінноті та артилерії – саме завдяки останній Януш зміг прорватися в козацький табір зі своїми кінними хоругвами. Спроби козаків переправитися через річку відбила угорська піхота і списоносці. Після прориву Януша в табір козацькі ряди похитнулися і військо Косинського почало тікати, кілька козацьких старшин загинули. Олександр Острозький згодом писав про втрати серед «найпередніших» людей у козаків, сам Косинський ледь врятувався (С. Пекалід, українсько-польський латиномовний поет, повідомив, нібито гетьман сховався під мостом, звідки його привезли до П'ятки соратники). На думку С. Леп'явка, від остаточного знищення козаків урятувало настання темряви. Зважаючи на С. Пекаліда, слід додати, що Януш Острозький, який командував княжим військом, може, навіть не сподівався на такий успіх і не встиг перекрити повсталим шлях до П'ятки своєю піхотою і розпочати штурм міста, майже позбавленого захисників.

Наслідки події

Дані про втрати сторін, як завжди, суперечливі. Щодо козаків, то різні джерела повідомляють про 2–3 тис. убитих. Гетьман також втратив майже всю артилерію і кілька прапорів). Острозькі, за одними даними, не втратили і десятка людей, за іншими, більш достовірними, зазнали чималих втрат, хоч і менших, ніж Косинський (особливо під час штурму табору – С. Пекалід чесно пише про це, зазначаючи, що низовиків усе ж загинуло більше – і це схоже на правду). Ясно одне – Косинському не вдалося вирватися з «фатальної П'ятки», але й Острозькі не доби́ли свого ворога. Сім днів тривало перемир'я, під час якого козаки поховали своїх загиблих у трьох братських могилах, а 10 лютого козацькі послі звернулися до князя Василя-Костянтина з пропозицією про мир. Князь Острозький погодився на мир, але за умови, що Косинський особисто попросить у нього пробачення і складе присягу. Козацький гетьман був змушений піти на цей, м'яко кажучи, не надто приємний для нього крок. Козаки вільно повернулися на Подніпров'я, а в травні того ж року Косинський знову розпочав бойові дії, напавши на Черкаси, котрі обороняв О. Вишневецький, один із героїв битви під П'яткою. У випадковій сутичці в місті козацький гетьман загинув, що, правда, аж ніяк не означало кінця епохи перших козацьких воєн в історії України та Речі Посполитої. Просто козаки уклали нетривке перемир'я з Річчю Посполитою.

Історична пам'ять

Окрім чудової барокової поеми-панегірика князем Острозьким С. Пекаліда (1600 р.), повстання і битва залишили помітний слід у козацькій літописній традиції – аж до змалювання блискучої перемоги (!) Косинського над «поляками-католиками та уніатами» в «Історії Русів» (межа XVIII–XIX ст.), а також у натхненних нею творах українських романтиків XIX ст.). Лідер козацького повстання за права козацького ж стану поступово перетворився на цілком національного й конфесійного героя, а його поразка, хоч і доволі героїчна, – на перемогу, «вкрадену підступними ляхами, що згодом убили Косинського на переговорах». У сучасній Україні битва відносно добре відома серед любителів мілітарної та політичної історії України, як і особа Косинського (удостоєний пам'ятних знаків, ювілейних монет тощо), але її оцінки варіюються від традиційних (див. вище) до змалювання протистояння як трагічного символу «розтятого» українського світу XVI–XVII ст.

Облога табору на Солониці

Дата і місце

26 травня – 7 червня 1596 р., урочище Солониця біля річки Сула (нині неподалік знаходиться село Солониця Лубенського району Полтавської області).

Дійові особи

Військо Запорозьке: Семерій (Северин) Наливайко (?–1597; дрібний шляхтич або боярин, васал князя В.-К. Острозького, герой походів проти татар та на Молдавію, служив імператору Священної Римської імперії Рудольфу II, у 1594–1596 рр. стояв на чолі власного війська в ході великої козацької війни за права козацького стану в Речі Посполитій, продемонстрував талант полководця під час подій у Молдавії та на території Великого князівства Литовського, майстер маневру, добрий знавець артилерії); Матвій Шаула (?–1597; запорозький полковник); Григорій Лобода (?–1593; досвідчений і популярний запорозький ватажок, лідер успішних козацьких походів на Молдавію як союзник Рудольфа II, протягом 1593–1596 рр. із перервами був гетьманом запорожців та здійснював загальне керівництво повсталими, водночас намагаючись не палити остаточно мости між козаками і Річчю Посполитою). До козаків Наливайка і Лободи намагався пробитися Каспар Підвисоцький (?–?; покозачений шляхтич, у березні 1595 р. згаданий у джерелах як гетьман запорожців), що командував запорозькою флотилією на Дніпрі; помітною особою в козацькому війську був запорозький полковник, згодом гетьман Криштоф Кремпський (? – після 1596).

Коронне військо Речі Посполитої очолював польний гетьман Станіслав Жолкевський (1547–1620; у майбутньому блискучий польський полководець, з 1613 р. великий коронний гетьман, творець гучних перемог над військами Московського царства під Клушином 1610 р., річпосполитськими повстанцями-рокошанами 1607 р. під Гузовом, герой Молдавських кампаній 1612, 1617 та 1620 рр., під час останньої з яких Жолкевський загинув у програній битві під Цецорою). Власними силами у складі війська Жолкевського керували руські князі Кирик Ружинський (?–1601; козакував, брав участь у походах козаків проти татар, але, зазнавши чималих збитків від козаків Наливайка, став їхнім ворогом) та Михайло Вишневецький (1570-ті – 1616; у майбутньому овруцький староста, герой походів на Молдавію і батько Єремії Вишневецького). Помітним воєначальником коронного війська був Юрій (Єжі) Струсь (бл. 1570–1605; староста брацлавський, вінницький і звенигородський, каштелян галицький). До Жолкевського також приєднався загін відомого руського князя, воєводи Підляського Януша Заславського (1560–1629; знаний зі своєї лицарської звитяги, виявленої в боях під Цецорою 1595 р., у сутичках з татарами та під час походів на Молдавію).

Передумови події

Після початку нового козацького повстання влітку 1594 р. і важкої битви під Гострим Каменем в березні 1596 р. козацький табір відступав у глиб Лівобережжя – єдиною можливістю порятунку був постійний відступ, а можливо і перехід до земель, підвладних московському цареві, де Жолкевський не зміг би переслідувати повстанців, не наразившись на великий міжнародний скандал. Проте Жолкевський швидко подолав Дніпро і переслідування тривало. Першими не витримали нав'язаного темпу козаки: їхній переобтяжений жін-

ками і дітьми (яких козаки з Правобережжя, обґрунтовано боячись репресій, везли з собою) табір міг відірватись від кінноти ворога лише за сприятливих обставин. Частина повстанців розбіглася з табору – на момент облоги на Солониці в таборі Наливайка та Лободи залишилось до 6 тис. більш-менш боєздатних чоловіків плюс не менше «некомбатантів» – жінок, дітей, старих, а також поранених). Фатальним для козаків стало захоплення жовнірами Жолкевського не до кінця знищеної повстанцями понтонної переправи через Сулу нижче від Лубен, а також обхідний маневр, здійснений кінними ротами на чолі з К. Ружинським, М. Вишневецьким та Ю. Струсем. Десь між 22 та 24 травня козаки зрозуміли, що прорватись не вдасться, і стали укріплювати табір у багnistій місцевості в урочищі Солониця. Польний гетьман мав на початку облоги козацького табору на Солониці разом з озброєними слугами до 5–6 тис. осіб, отримуючи поповнення у вигляді надвірних військ руських князів (промовистим є той факт, що єдиним з великих українських магнатів, хто не пішов на війну зі своїм колишнім васалом Наливайком, був Василь-Костянтин Острозький).

Хід події

Козаки не мали кінноти, рівноцінної коронній, і можливості поповнювати запаси їжі, фуражу і боеприпасів. Проте козацькі гармати раз за разом відбивали спроби коронного війська атакувати, а козацька кіннота перші кілька днів облоги робила постійні вилазки, інколи доволі успішні. Козаки оточили свій табір із багатьох рядів возів шанцями-окопами, встановили на земляних реданах гармати, і спроба прямого штурму обійшлася б надто дорого коронному війську. Жолкевський знав це і вміло сіяв у козацькому середовищі розбрат, чекаючи водночас на прибуття важких облогових гармат. Сподівання польського воєначальника на розкол всередині козацтва справдились: в останніх числах травня на черговій бурхливій козацькій раді прихильники Наливайка звинуватили в зраді і вбили Лободу, проте його прихильники не пробачили Семерію загибель свого гетьмана і вибрали новим гетьманом К. Кремпського. Водночас запорожці продовжили переговори з Жолкевським, який вимагав видачі Наливайка і клейнодів. Єдина надія повсталих, флотилія К. Підвисоцького, не змогла пробитись по Дніпру до табору з першої спроби, а друга спроба запізнилась – до Жолкевського прибув загін князя Заславського з важкими гарматами. 5–6 червня козацький табір бомбардувала важка артилерія, і 7 червня запорожці домовились із Жолкевським про капітуляцію. Наливайко, довідавшись про це, вирішив востаннє спробувати щастя в бою, але його спроба прориву з табору була зірвана його ж супротивниками з-поміж запорожців. Наливайка, Шаулу і ще кількох лідерів повстанців було видано польному гетьманові, а вранці 8 червня відбулася капітуляція, що перетворилась на побоїще. Врятуватися вдалося 1,5 тис. кінних козаків на чолі з К. Кремпським, що з боєм прорвалися з табору і зрештою врятувалися на човнах Підвисоцького.

Наслідки події

Облога табору на Солониці увінчалася жахливим побоїщем, не планованим жодною стороною конфлікту. Було вбито кілька тисяч козаків (Й. Бельський), покозачених та членів їхніх родин, згодом страчено у Варшаві полонених ватажків. Втрати коронного війська під час облоги, вочевидь, були не надто значними. Перший раунд козацьких воєн закінчився переконливою перемогою Речі Посполитої. До того ж іще на початку травня сейм у Варшаві видав історичну постанову «проти козаків і свавільних людей»: згадані вище категорії осіб підлягали знищенню, а майно їхніх лідерів – конфіскації. У козаків відбирались Трахтемирів і Бориспіль, а всіх козаків оголошували зрадниками і ворогами батьківщини. Це була перша, але далеко не остання спроба знищити козацтво законодавчим чином, підкріплена вогнем

і мечем. Зрештою, в недалекій перспективі вона не принесла нічого доброго і самій Речі Посполитій та її громадянам, як свавільним, так і законослухняним...

Історична пам'ять

«Наливайкова війна» та її останній акорд – трагедія козацтва на Солониці – набула великого розголосу в усій Речі Посполитій. І якщо для її мешканців межі XVI–XVII ст. бути «наливайком» означало бути зрадником своїх обов'язків і держави в особі короля і Речі Посполитої, бунтівником, відступником, відщепенцем, то для більш пізніх часів ситуація діаметрально змінилася. Завдяки козацьким літописам, історичному роману І. Ле «Наливайко», однойменній поемі поета-декабриста К. Рилєєва, зрештою, шкільному курсу історії сьогодні більшість любителів вітчизняної історії частіше вбачають у неоднозначних козацьких вождях тих років радше борців за свободу і щастя свого народу.

Брестська церковна унія

Дата і місце

19 жовтня 1596 р., місто Берестя (нині центр Брестської області, Білорусь).

Дійові особи

Папа римський Климент VIII (1536–1605; папа з 1592 р., з роду Альдобрандіні, пишно відсвяткував 1600-й «ювілейний» рік, благословив каву, за його понтифікату було спалено Джордано Бруно); король Речі Посполитої Сигізмунд III (1566–1632; швед із династії Ваза, у 1592–1597 рр. формально король Швеції, згодом вів безуспішні війни за повернення шведської корони, з 1587 р. король Речі Посполитої, виграв війни з Московією в 1605–1618 рр., які попри зовнішні успіхи, фанатизм і непослідовність політики короля підірвали могутність Речі Посполитої); одним із головних католицьких прибічників унії був полум'яний полеміст, єзуїт Пьотр Скарга (1536–1612; теолог, письменник, придворний проповідник короля Сигізмунда, виступав за посилення королівської влади і союз усіх християн Речі Посполитої).

Найпомітніші представники Київської митрополії, котрі уклали унію: митрополит Михайло Рогоза (після 1540–1599; з 1589 р. митрополит, виступав за унію з поміркованих позицій); Кирило Терлецький (?–1607; у 1575–1585 рр. єпископ турово-пінський, з 1586 р. єпископ луцький, один із головних ініціаторів унії); Іпатій Потій (1541–1613; у 1593–1613 рр. єпископ володимирсько-берестейський, з 1599 р. уніатський митрополит київський, палкий прихильник унії).

Проти унії виступили: князь Василь-Костянтин Острозький; львівський єпископ Гедеон Балабан (1530–1607; конфліктував з місцевим братством, спочатку прихильник, з 1895 р. супротивник унії); Кирило Лукаріс (1572–1638; грек, викладав в Острозі, з 1602 до 1638 р. багато разів був патріархом олександрійським і константинопольським, убитий за наказом султана Мурада IV); Никифор Кантакузін (1540-ті – 1599; викладач Острозької академії, екзарх патріарха константинопольського Єремії та патріарха олександрійського Мелетія, активний політик і церковний діяч, супротивник унії, по суті головував на Брестському православному соборі, звинувачений великим коронним гетьманом Я. Замойським у шпигунстві на користь Османської імперії та підбиванні русинів до бунту, з'явився в березні 1597 р. на сейм, де не був засуджений, проте помер в ув'язненні близько 1599 р., канонізований Білоруською православною церквою).

Передумови події

Церковний розкол (схизма) 1054 р. ніколи не припиняв турбувати справжніх християн з обох боків. Проте ні близькість віровчення, ні спільні політичні інтереси не змогли підштовхнути Церкви Сходу і Заходу до реального об'єднання. Найближче до цього католики і православні підійшли 1439 р. на соборі у Флоренції, проте рішення собору не було визнане більшістю православних Сходу. Так само безуспішними були спроби локальних уній, зокрема галицько-волинського князя Данила з Римом 1253 р. Не дивно, що за доби Контрреформації, посилення позицій католицизму і кризи в українському православ'ї частина українського духовництва замислилася про силу, котра б змогла дисциплінувати пастирів і вірян (котрі, особливо братства, активно втручалися в церковні справи, спираю-

чись на підтримку східних патріархів, як було у випадку Львівського братства в тривалому конфлікті з єпископом Гедеоном Балабаном). Вищий православний клір мріяв також про підвищення статусу православ'я в Речі Посполитій, рівні права з католицькими священнослужителями тощо. Парадокс Брестської унії полягав у тому, що на початку об'єднавчого процесу майже всі видатні українські церковні та світські діячі (такі як князь В.-К. Острозький, який у листах до П. Скарги виявляв прагнення до єднання церков) виступали за необхідність поєднання з Римом, і лише потім позиція частини різко змінилася.

1590 р. ініціативна група з 5 православних єпископів почала таємні переговори з королем Сигізмундом III, висловивши бажання приєднатися до католицької церкви. 1595 р. єпископи луцький Кирило Терлецький і володимирський Іпатій Потій після видання королем універсалу, в якому він сповіщав про перехід православних єпископів до унії, вирушили до Риму, подавши папі 33 статті унії, скомпоновані на підставі умов Флорентійської унії (визнання православними католицьких догматів і влади папи за умови збереження усіх елементів православного культу, мови богослужіння і навіть невизнання григоріанського календаря як занадто дражливого для православних питань). 23 грудня 1595 р. у Римі папа підписав унію (на честь чого було видано апостольську конституцію *Magnus Dominus* і вибито спеціальну медаль), проте урочисто проголосити її мали в наступному році на церковному соборі в руських землях.

Хід події

Унія була закріплена папськими буллами від 7 і 23 лютого 1596 р. Того ж року в Україні та Білорусі почалася підготовка до церковного собору, позначена нечуваним загостренням полеміки між прихильниками і ворогами унії. До табору останніх несподівано перейшов Гедеон Балабан, а головне – князь В.-К. Острозький, ображений самоуправством єпископів, які взялися за справу унії без його керівної ролі. Керований принципом «раз без нас, то такої унії нам не треба», Острозький під впливом своїх грецьких радників Никифора Кантакузіна та Кирила Лукаріса став збирати супротивників унії, Потій і Терлецький мобілізували своїх (Рогоза попри статус митрополита надто великої активності не виявив). Проти унії виступила значна частина нижчого і середнього духовництва, розкол відбувся і серед ченців усіх головних монастирів, більшість міщанства і козаків також не підтримали унію. Нарешті в атмосфері взаємних звинувачень, шпигуноманії і бійок 16 жовтня в Бресті почався довгоочікуваний собор, який одразу набув форми двох соборів: формально легітимного в кафедральному соборі міста (тут була присутня майже вся православна ієрархія, крім двох єпископів, представники державної влади, католицькі ієрархи та ін.) і «альтернативного» (у будинку князя Острозького), де головував палкий ворог унії Никифор, який обіцяв православним підтримку і благословення східних патріархів, якщо вони не підуть на поступки ворогові, і князь Острозький. 19 жовтня «уніатський» собор остаточно прийняв рішення про унію з Римом, отримавши анафему від своїх православних колег, котрі підтвердили канонічність зв'язку Києва з Константинополем. Обидві сторони конфлікту звернулися до короля, проте Сигізмунд III беззастережно став на бік унії, затвердивши своїм універсалом її обов'язковість для всіх православних підданих Речі Посполитої.

Наслідки події

Замість братерського єднання двох гілок християнства в ході локальної унії Україна і Білорусь отримали третю гілку – уніатську (греко-католицьку) церкву, а також колосальну кількість конфліктів, взаємних образ, майнових та ідейних суперечок, загострених особистих рахунків тощо. Православна церква по суті оголошувалася в Речі Посполитій поза зако-

ном, що сприяло її зближенню з іще одним впливовим «пасинком» держави – козацтвом, а також з орієнтацією частини духівництва на Московську державу. Греко-католики ж не були зрівняні в правах з католицькими ієрархами, і історія цієї церкви була сповнена протистояння як з православними, так і з польськими римо-католиками, в останньому випадку йшлося про збереження етнічної, а згодом і національної окремішності греко-католиків України і Білорусі (цю функцію греко-католицька церква в Україні з успіхом виконала і виконує дотепер). За часів Російської імперії та СРСР греко-католицька церква з її міцними зв'язками з Ватиканом часто розглядалася як ворожий «агент впливу» і піддавалася репресіям, кілька разів «саморозпускалася», переходила на катакомбне існування.

Історична пам'ять

Вкрай загострені, часом полярні оцінки, як і про будь-яку спірну подію духовного життя, викликали величезну кількість художніх, публіцистичних творів про подію одразу після її укладення (слід відзначити полемічну літературу, котра дала такі зразки середньовічної публіцистики, як твори П. Скарги, М. Смотрицького, Є. Вишенського, М. Броневського-Фіалета та ін.) та згодом (живопис Я. Матейка). В Україні пам'ять про унію кардинально різна у греко-католиків заходу і переважної більшості православних сходу, дещо зваженіша, але все ж негативна оцінка події найчастіше трапляється в українських підручниках з історії. Різким несприйняттям унії вирізняються світські й духовні твори виразників так званої концепції «Русского мира».

Морські походи під проводом П. Сагайдачного

Дата і місце

1606–1618 рр., акваторія Чорного моря і річок Дніпро, Дон, Дунай, Варна, міста Кілія, Акерман (Білгород-Дністровський), Ізмаїл, Очаків, Кінбурн, Кафа, Синоп, Трапезунд, Самсун, Стамбул тощо.

Дійові особи

Петро Конашевич-Сагайдачний (1570-ті – 1622; один із найталановитіших українських козацьких полководців та політиків усіх часів, реорганізатор козацького війська, організатор і лідер численних успішних морських походів запорожців на приморські міста Османської імперії та походу 1618 р. на Москву); Дмитро Барабаш (? – після 1617; гетьман нереєстрових козаків, ватажок у поході 1617 р.); Василь Стрілковський (? – після 1616; навесні 1616 р. очолював походи нереєстрових козаків); Оліфер Голуб (?–1628; очолював козаків 1615 р., спадкоємець Сагайдачного на гетьманстві, організатор і керівник морських походів 1620-х рр., сухопутних – на допомогу кримському хану Мехмед-Гірею і калзі Шагін-Гірею, загинув у бою в Криму разом із М. Дорошенком); Григорій Ізапович (?–?; був гетьманом нереєстровців восени 1606 р.).

Передумови події

Початок XVII ст. став для українського козацтва добою продовження боротьби за свої станові інтереси, котра в цілому збігалася з прагненнями значної частини населення українських земель отримати захист від агресії з боку Криму і Османської імперії (з іншого боку, за право самим вести таку прибуткову агресію). Ще однією причиною втягування козаків у морські походи стала активна співпраця Січі з католицькою Європою, де була сформована антитурецька Ліга християнської міліції (процес почався ще в 90-х рр. XVI ст.), а також прагнення тримати в напруженні свою державу – Річ Посполиту, потреба котрої в дешевих найманцях-козаках була суттєвою тільки за умови загрози або реального початку війни з сусідніми країнами (Кримом, Османською імперією, Московією). У разі військової загрози Річ Посполита ставала поступливіша щодо козацьких вимог, як показали події протистояння зі Швецією та Волощиною в перші роки XVII ст. Уміння вести далекі морські походи не могло з'явитися на порожньому місці – сучасники тих подій прямо вказували на співпрацю козаків із мусульманським «піратським інтернаціоналом» Чорного та Мармурового морів, а також на допомогу втікачів із турецького полону – «потурнаків». Османська ж імперія, проголосивши себе володаркою Середземного і Чорного морів, давно не зустрічала на Чорному морі гідного супротивника, що призвело до фатальної недооцінки супротивника, занедбання стану укріплень, верфів тощо за наявності величезних багатств у портових містах – центрах звичайної та работоргівлі. Криза кінця XVI ст. стала в Османській імперії системною, престол посідали малолітні султани, що помирили молодими, економічна криза і боротьба угруповань похитнули стан військової машини та бюрократичного апарату імперії. Усе це особливо вдарило по непереможному колись флоту, найбоєздатніша частина якого діяла на Середземному (а не на Мармуровому чи Чорному) морі. Проте варто відзначити – козакам все ж протистояла найбільша армія і один із найбільших флотів тогочасного західного світу.

Хід події

Першою великою козацькою морською експедицією XVII ст., з якою нерідко пов'язують ім'я Сагайдачного, став похід на Варну 1606 р. (місто в теперішній Болгарії). Однак немає жодного підтвердження того, що він уже був гетьманом того ж 1606 р., коли козаки брали Варну – не просто багате і добре укріплене турецьке місто, але й добре знане всій Європі місце давньої перемоги турків над польсько-угорською армією сина Владислава Ягайла, Владислава III (він же король Угорщини Ласло V), яку османи здобули 10 листопада 1444 р. Те, що колись не вдалося польському королю, який поліг під мурами Варни, вдалось українським козакам. Улітку 1606 р. вони атакували Варну з моря, висадили десант, який заволодів містом-фортецею. Турецький гарнізон було знищено, місто розграбовано, невільників звільнено, козакам дісталась колосальна здобич – 180 тис. злотих, у морі і в порту нападники захопили 10 галер із товаром і щасливо повернулись додому. Цілком можливо, що народна пісня про Варну була складена саме про цей вдалий похід. Але хто командував козаками в напрочуд вдалому морському поході 1606 р.? Найчастіше цю честь віддають Петру Конашевичу-Сагайдачному (до речі, автор знаменитої віршованої епітафії Сагайдачному Касіян Сакович згадує лише про Кафу і татарські міста, не забувши про службу покійного в Молдавії та Ліфляндії, а про уславлене взяття Варни – жодного слова). Проте ми знаємо, що наприкінці 1606 р. гетьманом низовиків була інша людина – Григорій Ізапович (?–?). Можливо, саме він і водив запорожців на Варну. Роль Сагайдачного в організації походів, імовірно, полягала в налагодженні жорсткої дисципліни та постачання, організації дипломатичного забезпечення походів (переговори з Габсбургами, перським шахом, річ-посполитськими можновладцями), а також у безпосередньому плануванні на стратегічному і тактичному рівнях походів, кількість яких спірна.

1607 р. запорожці провели великий похід на Кримське ханство, під час якого захопили і спалили Перекоп та Очаків. 1608 – на початку 1609 р. Сагайдачний організував морський похід на 16 чайках у гирло Дунаю, під час якого було здійснено напад на Кілію, Білгород та Ізмаїл (імовірно, було знищено передмістя фортець). У серпні 1614 р. до 2 тис. козаків під проводом Сагайдачного здійснили небувалий за дальністю і відвагою похід через Чорне море, вночі напали на Синоп і взяли фортецю. Спаливши цитадель і місто, а також найбільшу в Малій Азії верф, козаки завдали Османській імперії збитків на 40 млн злотих, захопили величезну здобич і звільнили багато полонених. У цьому поході козакам допомагали колишні полонені-«потурнаки». Під час повернення на Січ турецька галерна ескадра і кілька тисяч яничарів перепинили козаків у гирлі Дніпра і пошарпали їх, захопивши, однак, усього два десятки полонених козаків і відбивши частину полонених у Синопі турків. 17 жовтня 1614 р. незадоволений султан Ахмед I наказав стратити великого візира Гемюльджюнелі Насух-пашу, котрий спробував обдурити султана, зобразивши свої дії як велику перемогу над козаками (для чого до полонених було додано кілька сотень переодягнутих рабів). Навесні 1615 р. козаки (ймовірно, під проводом Сагайдачного) наважилися напасти на Стамбул. Вони висадилися біля османської столиці, спаливши і пограбувавши чимало багатих будинків, складів та крамниць у передмісті Ортакой (грец. Архіокі). Налякавши Стамбул та захопивши кілька галер, козаки з тріумфом відплили додому, але біля гирла Дунаю вони зустрілися з турецькою ескадрою. Дочекавшись ночі, запорожці здійснили абордаж, узявши кілька нових турецьких трофеїв та захопивши в полон турецького командувача (дані про те, що це був сам капудан-паша, тобто командувач турецького військово-морського флоту, неправдиві).

Своєрідним піком морських походів запорожців став 1616 р. Навесні козаки під проводом В. Стрілковського успішно напали на передмістя Варни, а влітку знову обраний

гетьманом Сагайдачний спланував і здійснив масштабний і успішний похід на головне турецьке місто в Криму – Кефе (Кафу). У липні Сагайдачний разом із 6 тис. козаків на 120–150 чайках і менших суднах вирушив у морський похід. На виході з Дніпра, в Дніпровсько-Бузькому лимані, козаки зустріли ескадру османських галер. Козаки розгромили турецьку флотилію та захопили частину її суден. Аби ввести турків в оману щодо своїх подальших дій, Сагайдачний наказав частині війська демонстративно повернутися на Січ із захопленою здобиччю. З рештою війська Сагайдачний близько тижня переховувався поблизу Очакова. Приспавши пильність турків, козаки продовжили свій похід.

22 липня 1616 р. Сагайдачний разом із 4 тис. козаків прибув до міста. Вночі козаки висадилися на берег і підійшли до воріт Кафи. Частина запорожців, що володіли турецькою мовою, відвернули увагу вартових, сказавши, що вони турецький підрозділ, який прямує на війну з Персією. Тим часом решта перекинула драбини на мури фортеці. Перебравшись через стіну, козаки вирізали вартових і відкрили ворота. Козаки раптовим нападом захопили міську цитадель і взялися грабувати місто та звільняти християнських невільників. Аби взяти чимбільше бранців на свої чайки, козаки викинули чималу частину захопленого добра. У результаті операції було визволено кілька тисяч невільників, яких вивезли на Дніпро.

Паралельно того ж липня 1616 р. до 2 тис. запорозьких і донських козаків на 65 чайках і стругах здійснили похід на Трапезунд, успішно взяли і розграбували місто, розбивши надіслану проти них ескадру з 10 галер і кількох менших суден під командуванням Ціколізаде Мехмеда-паші (на абордаж було взято 2 великі галери). Спроба Ібрагіма-паші перехопити козаків у гирлі Дніпра була безуспішною.

У 1617–1618 рр. запорожці й донці турбували турецькі поселення неподалік Босфору.

Наслідки події

Цілеспрямована й приголомшлива серія морських походів козаків проти османських міст у перші два десятиліття XVII ст. стала початком масштабної і довгої війни на морі, яке османи вже не могли вважати своїм «внутрішнім озером». Морські походи виснажували Османську імперію, змушували її вдаватися до масштабних і дорогих будівельних проєктів (зміцнення Синопа в 1620-х рр., побудова нових фортець на Босфорі тощо), проте і це не давало повної безпеки від козаків, що продовжували морські походи протягом усього XVII ст. Козацькі походи через свою раптовість і небезпечність відволікали непропорційно великі османські сили, чим запорожці й донці робили значний внесок у справу боротьби європейських антитурецьких коаліцій з османською загрозою.

Історична пам'ять

Морські походи запорожців знайшли відображення в українському фольклорі. У сучасній Україні встановлено кілька пам'ятників Сагайдачному, випущено ювілейні марку і монету, де він фігурує саме як організатор і керівник морських походів, на честь гетьмана названо Академію сухопутних військ і фрегат – флагман українського ВМФ. Подіям присвячено кілька художніх творів XIX–XX ст., пам'ять про них актуалізована завдяки пресі та публіцистиці. Події зробили козаків надзвичайно відомими і в Османській імперії – тамтешні хроністи не шкодували лайки на адресу «невірних псів», що кинули виклик султану, проте в майбутньому козаки нерідко згадувалися тими ж турецькими авторами з подивом і повагою, особливо в часи союзів з османами і Кримом.

Московський похід 1618 року

Дата і місце

Червень – грудень 1618 р., Південна і Центральна Росія.

Дійові особи

Королевич Владислав Ваза (1595–1648; син Сигізмунда III, у 1632–1648 рр. король Речі Посполитої Владислав IV, у 1610–1618 рр. претендент на престол Московії, непоганий воєначальник зі шведської династії Ваза, у 1632–1648 рр. король Речі Посполитої); запорозький гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, полковники Михайло Дорошенко (?–1628; полковник, протягом 1620-х рр. неодноразово козацький гетьман, ветеран Хотинської війни і походу на Москву 1618 р., уклав Куруківську угоду 1625 р., лідер походів на Крим, в одному з яких згодом загинув, дід гетьмана Петра Дорошенка); полковник Богдан Конша (?–1623; 1623 р. був гетьманом, виступав на підтримку православних ієрархів, висвячених за доби П. Сагайдачного).

Цар Михайло Федорович Романов (1596–1645; обраний царем Земським собором 1613 р., уклав Деулінське перемир'я з Річчю Посполитою, яким закінчилися війни Смутного часу, в 1632–1634 рр. вів невдалу Смоленську війну з Річчю Посполитою, почав реформи у московській армії з метою її європеїзації, перший Романов на московському престолі); воєвода князь Дмитро Пожарський (1578–1642; служив Лжедмитру I, царю Василю Шуйському, в 1611–1612 рр. брав участь у Першому і керував Другим ополченням, котре звільнило Москву від польських військ, з 1613 р. один із провідних воєвод царя Михайла Федоровича, керував низкою приказів, брав участь у Смоленській війні 1632–1634 рр.); воєвода князь Григорій Костянтинович Волконський «Кривий» (бл. 1560–1634; служив Лжедмитру I, Василю Шуйському, вів переговори з Річчю Посполитою, був заступником Пожарського і невдало діяв у війні 1618 р.); воєвода Михайло Матвійович Бутурлін (?–1648; стольник, згодом окольничий і воєвода, активний прихильник Лжедмитра II, згодом учасник Другого ополчення, воював з донцями, литовцями і запорожцями, 1616 р. захищав Смоленськ від Владислава).

Передумови події

1610 р. московський боярський уряд («Семибоярщина»), боячись Лжедмитра II, передав московський престол королевичу Владиславу (до Москви не прибув і православ'я не прийняв). Проте значна частина міст Московської держави не визнала цього рішення – у результаті було сформовано нове військо для звільнення Москви від поляків. Перше ополчення зазнало поразки і розкололося, Друге 1612 р. взяло Москву. 1613 р. Земський собор обрав царем Михайла Федоровича Романова, чого не визнала Річ Посполита. Московське військо на чолі з Дмитром Черкаським та Михайлом Бутурліним розпочало рейд під Смоленськ. Упали Вязьма, Дорогобуж, Біла. По суті, Річ Посполита втрачала всі завоювання, здобуті в попередні роки.

Королевич Владислав почав готуватися до відвоювання «законної спадщини». Сейм Речі Посполитої 1616 р. ухвалив дати королевичу гроші на війну. Владислав, заохочуваний обіцянками частини московських бояр, вирушив на Москву, але місто не відкрило йому воріт. 3 грудня 1617 р. річпосполитське військо отаборилося під Москвою, потрапивши в

оточення московських «летючих загонів». Рішення сейму про нову Московську війну неабияк втішило запорозьких козаків, адже Варшава знову потребувала їх. Козаки не забарилися скористатися новим шансом та ще й принагідно поторгуватися з королем. Сагайдачний виторгував у короля Сигізмунда III чималу платню для козаків і обіцянки щодо збільшення реєстру. Тільки тоді гетьман почав збирати військо (якого зібралось до 20 тис.) на допомогу королеви.

Хід події

У червні 1618 р. 20 тис. козаків на чолі з Сагайдачним розпочали свій похід. Рейд розпочався зі знищення Лівен. Козаки заволоділи містом після короткого штурму 9 липня, вбивши одного воеводу і полонивши другого під час вилазки. Наступним містом, яке взяв Сагайдачний, був Єлець – досить потужна прикордонна фортеця. Сагайдачний залишив більшу частину свого війська неподалік у ліску, а з рештою підійшов до міста, спровокувавши московських воевод на необачну вилазку. Оточені москвити були розбиті вщент. Решта сховалася в острозі, який козаки штурмували цілу ніч, узявши після трьох невдалих спроб. Тут гетьман взяв чималі «упоминки», які везли московські посланики ханові. Далі війська Сагайдачного і Дороршенка, діючи двома групами, спустошили Ярослав, Данков, Лебедин, Скопин, Шацьк, Касимов, Романов. Кілька днів у серпні козаки завзято штурмували Михайлов, проте, за московським літописом, місто так і не було взяте запорожцями. Однак загалом кампанія розвивалася успішно для гетьмана і королеви – Сагайдачний позбавив московського царя можливості отримати підкріплення з Рязанщини. Цар спробував зупинити козаків, спрямувавши проти них кількатисячне військо Д. Пожарського. Проте воевода раптово захорів, і командувати московськими ратними людьми довелося його заступникові – Г. Волконському, котрий спробував дати «запорогам» бій на бродях через Оку. Сагайдачний атакував міцну фортецю Зарайськ, і передові загоны козаків ледь не взяли її. Без сумніву, П. Сагайдачний продовжував би штурмувати Зарайськ, якби 3 вересня не отримав королівського листа з проханням негайно прямувати до Москви. Не гаючи часу на облоги Зарайська й Кашири, гетьман поспішив переправитися через Оку й вирушити до ворожої столиці. 6 жовтня козаки підійшли до Москви й заклали свій табір неподалік Донського монастиря. З-за міських мурів вийшло військо під командуванням Михайла Бутурліна, яке мало йти проти Владислава. Проте вийти на відкритий бій з козаками москвити (які, ймовірно, поступалися чисельністю) не наважились, а в герці Сагайдачний звалив з коня воеводу Бутурліна (хоч останній залишився живим). 8 жовтня козаки підійшли до табору Владислава під Тушином, де їх зустріли з великою радістю. Проте генеральний штурм Москви 10–11 жовтня був безуспішним. Почалися переговори, які тривали майже місяць. Тим часом козаки спалили Калугу і знищили її мешканців, спустошили територію від Дорогобужа до Шацька, що зробило московських представників на переговорах поступливішими. 11 грудня було підписано перемир'я, хоча Владислав противився як міг, сподіваючись «дотиснути» царя та здобути жадану царську корону.

Наслідки події

У результаті рейду Сагайдачного Річ Посполита зуміла укласти вигідне Деулінське перемир'я 1618 р., за яким закріпила за собою Смоленщину й Сіверщину. Козаки, щоправда, не отримали збільшення реєстру, хоча багато хто з них збагатився внаслідок пограбування Московської держави.

Історична пам'ять

Ця подія – не найпопулярніша тема за часів Російської імперії і замовчувана за радянських часів. Сьогодні досить відома в Україні й Росії завдяки публіцистам і підручникам, досить популярна серед патріотично налаштованих українців – прихильників європейського вибору, а прибічниками зближення з Росією розглядається як трагічне протистояння братських народів.

Хотинська війна

Дата і місце

20 серпня (початок збройних сутичок козаків з основними силами османів) – 9 жовтня (укладення миру) 1621 р., територія сучасних України, Молдавії та Румунії, здебільшого навколо міста Хотин (нині Чернівецька область) та на берегах річки Дністер.

Дійові особи

Османсько-татарсько-молдавське військо: Осман II (1604–1622; султан з 1618 р., прапраправнук Сулеймана Пишного і Роксолани); Охрілі Хусейн-паша (?–1622; великий візир до 17 вересня 1621 р.); Ділавер-паша (?–1622; великий візир з 17 вересня 1621 р.); кримський хан Джанібек-Гірей (1568–1635; хан у 1610–1623, 1628–1635 рр.), видатний ногайський полководець Кантемір-мурза (?–1637; бей ногайського племені Мансур, видатний полководець); молдавський господар Олександр IV Ілляш (?–1666; був господарем Молдавії в 1620–1621 та 1631–1633 рр., Волощини в 1616–1618 та 1627–1629 рр.).

Річ Посполита: великий гетьман литовський Ян-Кароль Ходкевич (1560 – помер від хвороби в таборі під Хотиним у ході боїв 24 вересня 1621 р., з 1601 р. польний, а з 1605 р. коронний гетьман литовський; досвідчений полководець); воєвода Краківський і великий коронний підчаший Станіслав Любомирський (1583–1649; один із найвпливовіших магнатів Речі Посполитої); королевич Владислав Ваза, запорозький гетьман Яків Неродич-Бородавка (?–1621; страчений козаками); запорозький гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний.

Передумови події

До прямого військового зіткнення призвели часті напади українських козаків на турецькі міста і татар – на Річ Посполиту, а також втручання українських та польських магнатів у питання наслідування престолу в Молдавії 1620 р., що спричинило знищення польського війська під Цецорою. Ще одним поштовхом до війни стали ворожі дії найманців Речі Посполитої – козаків-лісовчиків – щодо османського васала, воєводи Трансільванії Бетлена Габора. Оголосивши Лехістану (Речі Посполитій) джихад, османи у випадку успішних бойових дій могли планувати навіть якісь серйозні завоювання, але здебільшого йшлося про покарання «невірних» за їхні попередні «провини». Осман II зібрав близько 100 тис. османського війська, понад 50 тис. кримських татар, ногайців, молдаван і волохів, понад 100 гармат, з них близько 60 великих. Невідома кількість слуг-некомбатантів, але вона була значною. Військо Речі Посполитої після втрати ядра збройних сил – польського коронного війська – під Цецорою було ослаблене. Його бойове ядро тепер становили литовські та наймані підрозділи, всього близько 18 тис. кінноти та 12 тис. піхоти. Запорожці виставили, за різними даними, 44–46 тис. вояків (разом із пахолками). Річпосполитське і козацьке війська мали разом не менш ніж 50 гармат, з них мінімум половина належала запорожцям. Невідомою, але вочевидь чималою була кількість обозної челяді в річпосполитському таборі.

Хід події

Польсько-литовська армія з'явилася під Хотиним 20 серпня і одразу почала укріплюватися, аби не пропустити османів углиб Речі Посполитої. Було створено земляний «укріпрайон» у вигляді півкола навколо річпосполитського табору, яким командували Ходкевич, Владислав та Любомирський, фланги укріплень прилягали до річки Дністер. Поблизу окопалися запорожці, яких із боями привів під Хотин Бородавка, котрого згодом змінив поранений під час походу Сагайдачний (Бородавку ж козаки звинуватили в поганому керівництві та розстріляли), а також найманці-лісовчики. Запорожці здійснили кілька рейдів проти турків, що наступали, у результаті чого османи зазнали чималих втрат, але й козаків полягло багато. 2 вересня до Хотина підійшли основні сили османів і почалася фактична облога Хотинського замку й атаки на річпосполитський і козацький табори. Проте настирливі спроби османів 2, 3, 4, 5, 7, 15, 23, 27, 28 вересня увірватися до річпосполитського та особливо козацького таборів після шалених артобстрілів закінчилися повним провалом і великими втратами для воїнів Османа II. Натомість козаки неодноразово робили вилазки, часто нічні, вирізаючи значні турецькі загони. Непогано виявили себе й річпосполитська піхота та кіннота, найманці, а також обозна челядь, що кілька разів допомогла відбити турецький наступ. Турецькі ядра заривалися в сипкий ґрунт, не маючи змоги зруйнувати козацькі «шанці», вогненим валом стрільців козацької піхоти був нездоланий, а спроби заморити християн голодом через блокаду провалилися. 24 вересня від утоми і хвороб помер Ходкевич, і новий річпосполитський командувач Любомирський наказав перейти у менший за площею табір, який було легше обороняти. Але й військо Османа потерпало від втрат, падіння бойового духу, хвороб і нестачі продовольства та фуражу, а всі терміни для наступу на Лехістан стрімко минали – насувалася пізня осінь. 29 вересня султан розпочав переговори, які 9 жовтня закінчилися мирною угодою.

Наслідки події

Османське військо та його союзники безповоротно втратили, за найобережнішими оцінками, близько 40 тис. вояків, серед них кілька пашів (хоча популярна байка, що ґрунтується на записі Я. Собеського, про смерть внаслідок козацького нападу великого візира Охрілі Хусейна-паші аж ніяк не є правдивою, в бою з козаками загинув, наприклад, паша міста Будин (Буда) Каракаш-паша). Втрати союзників-християн могли становити до 15 тис., з них десь половина – запорожці. Головним наслідком битви був зрив османських планів допомоги Трансільванії та протестантській коаліції в Тридцятирічній війні, а також провал планів завоювання турками українських земель Речі Посполитої. Запорожці як ніколи раніше виявилися важливим чинником міжнародної політики, ставши як однією з причин війни, так і головними рятівниками Речі Посполитої. Сагайдачний, чий талант полководця востаннє яскраво виявився саме під час цих подій, був щедро винагороджений королем, проте 20 березня 1622 р. помер від ран, отриманих під Хотиним, залишивши неврегульованою болочу проблему козацького реєстру. Для Османа II програна війна також стала фатальною – 20 травня 1622 р. він був убитий внаслідок бунту невдоволених яничарів, проте говорити про початок занепаду військової потуги Османської імперії після Хотина навряд чи доречно.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.